

ATATÜRK BİYOGRAFİSİNDE SAYFALAR I (1923 - 1928)

Prof. Dr. YÜCEL ÖZKAYA

1923 - 1928 arası Atatürk ilke ve inkılaplarının temelini atıldığı ve pek çoğunun gerçekleştirildiği bir dönemdir. Daha sonraki tarihlerde de bu hareketler yoğun olarak devam edecek ve Türk halkı tarafından benimsenecektir.

İncelediğimiz bu dönemde, askerî zafer sonuçlanmış olup, bunun siyasi bakımdan pekiştirilmesi gerekiyordu. Yeni Türk Devletinin dünyada onur ve şerefini kazanması ve çağdaş ülkeler seviyesine ulaşması için büyük atılımları yapması gerekmektedir. Kısacası, bu dönemde Atatürk, yeni Türkiye'nin temellerini atacak ve Türkiye'yi çağdaş devletler düzeyine ulaştırma çalışmalarını hızlandıracaktır.

1922 yılında, 26 Ağustos Büyük Taarruz ve hemen arkasından 11 Ekim de yapılan Mudanya Antlaşması ile esasen sonuca ulaşılmış sayılırdı. Artık, inkılapların ortaya konması ve gerçekleşmesi için sulh ve sükûna ihtiyaç var idi. Bu arada inkılaplardan yalnızca birisi gerçekleştirilmiş ve saltanat tarihe karışmıştı. Savaş istenmiyordu. Ama, saldırılara karşı hazırlıklı olmak da şarttı. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923'de, Meclisin dördüncü toplanma yılında hazırlıklı bulunulması gerçeğini de dile getirmişti. Buradaki amaç bellidir. Türkiye savaş taraftarı değildir. Ancak, bir savaş çıkması halinde, Türk Ordusunun da hazırlıklı olması şarttır. Diğer taraftan, Türkiye'nin savaşta uğradığı zararları ortadan kaldırmak için çok çalışmak gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa, ulusal bağımsızlık savaşı sırasında Karadeniz sahilinde, Amasya, Tokat sancakları içinde Rumların Pontusçuluk adı altında kurulan cemiyetlerine, sayıları kırksekizi bulan adı eşkiya çetelerine temasla, bunların yok edildiğini, bundan sonra bu tip asayişsizlik olaylarının olmayacağını, bunun sağlanması için de, emniyet ve iç asayişin tek koruyucusu olan jandarma sınıfının düzenlendiğini ve jandarma okullarının açıldığını da açıklamıştı¹. Mustafa Kemal Paşa,

¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.1, sh. 280.

bir taraftan savaşın siyasî bakımdan sonuçlandırılmasına, diğer taraftan da içte huzur ve sukûnu sağlamaya çalışır iken, öbür yandan da inkılâpların hazırlanması ve benimsetilmesi için çalışmalar yapmaktaydı.

Mustafa Kemal'in işi çok zordu. Savaştan yorgun çıkmış olan Türkiye'nin ekonomik durumu hiç iç açıcı değildi. Fabrika yoktu, sermaye yok denecek kadar azdı. Halk savaşın getirdiği felaketler nedeni ile perişandı. Bu şartlar altında yeni bir Türkiye'yi yaratmak hiç de kolay değildi. Yeni Türkiye'yi yaratmak için elde yeterli eleman yoktu. Pekçok aydın savaşta hayatını kaybetmiş olup, olanların sayısı da pek azdı. Yüksek okul sayısı da fazla değildi. Gerekli görevlileri yetiştirmek için eldeki meslekî okulların sayısı da yeterli değildi. Bu yüzden yeni yeni okulların açılması ve elit sayısının artırılması gerekmektedir. Bütün bunlara karşın, Osmanlı döneminin artığı olan medrese hocalarının halkın kafasında hortlatmağa çalıştığı bağnazlık ve irtica ile de mücadele etmek gerekiyordu. Kısacası, Mustafa Kemal Paşa'nın, o devrin tabiri ile Gazi Paşa'nın işi çok zordu.

Mustafa Kemal, halk idaresine dayalı bir sistemin kurulması yolunda çalışmalarını yoğunlaştırdı. 1 Mart 1923'te belirttiği nutkunda da ifade ettiği üzere, 1922'ye kadar olan sürede, belediye başkanlarının seçimi mülkiye memurlarına aitti. Oysa, bu millî egemenlik esaslarına aykırı olan bir husustu. Bu yüzden bu usûl kaldırılmış ve belediye üyeleri kendi başkanlarını kendileri seçmeye başlamışlardı. Daha sonra, belediye başkanlarını halk kendisi seçecektir.

Mustafa Kemal Türkiye'nin ne şekilde olacağını, Türk Milletine şöylece ifade etmekteydi: "Memleket behemal asrî, medenî, müteceddid olacaktır. Bizim için bu hayat davasıdır". Mustafa Kemal Paşa, 1923 senesinde söylediği bu sözlerden sonra, bunu gerçekleştirmek için çalışmalarını hızlandırmıştır. Modernleşme o tarihten itibaren Türkiye'nin ana meselesi olmuştur. Sosyoloji, modernleşme kavramını, kültür değişimi olarak ortaya koyar. Türkiye'nin batı medeniyetini benimsemesi sosyal bir olaydır. Bir kültür değişimi olayıdır.

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923'te, Türk milletinin sulh siyaseti izleyeceğini ve idarî, malî, iktisadî bağımsızlığa sahip olunacağını, her zaman uyanık olunması gerektiğini, bütün kuvvetleriyle "hakimiyet-i millîye"yi koruyacaklarını da ifade ederken, nihayetsiz bir hürriyetin "kabil-i tasavvur" olmadığını, "hakların en büyüğü olan hakk-ı hayat bile mutlak değildir; intihara karar veren bir zatın netice-i cürmü(suçunun sonucu),

hududu yalnız şahsına maksur (ayrılmış) olduğu halde zabita onu men' ile mükellefdir" diyerek sonsuz hürriyetin olamayacağını ifade etmiştir.² Milli egemenliği her şeyin üstünde tutan Mustafa Kemal Paşa, ulusal kurtuluş savaşının başından beri savunduğu bu en önemli ilkesini, 29 Ekim 1923'te fiile çıkaracaktır. Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas kongreleri beyannameleri, Büyük Millet Meclisi'ndeki Mustafa Kemal'in bu konudaki konuşmaları, nihayet, 29 Ekim 1923'de sonuçlanacaktır. Mustafa Kemal Paşa, özellikle milli egemenlik konusuna gazetelere verdiği beyanatlarda sık sık değinmiştir. Bu da bize, Mustafa Kemal'in milli egemenlik ve halkın iradesi konusunda ne kadar titiz olduğunu ortaya koymaktadır. Bu düşüncelerini ileri de uygulama safhasına sokacak, halka dayanan bir meclisin açılmasını, Cumhuriyetin ilânını, saltanatın kaldırılmasını, kadınların seçme, seçilme hakkını elde etmesini sağlayacaktır.

1923 yılında seçimlerin yenilenmesi gerekmektedir. Bu amaçla, 1 Nisan 1923'te, Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada, yeni Türk Devletinin ruh yapısının "hakimiyet-i milliye"de toplandığını, milletin kayıtsız, şartsız egemenliğe sahip olduğunu açıklamıştı. Saltanatın kaldırılması ile ortaya çıkan bu siyasi boşluğu doldurmak, yeni bir sisteme girmek gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa, bu yeni sistem için Meclisi ve halkı buna hazırlayan sözlerini 1923 Nisan'ında yaptığı konuşmasında açık, seçik ortaya koymuştu: "Arkadaşlar! Türkiye Devleti'nde ve Türkiye Devletini kuran Türkiye halkında tacidar yoktur! (Kahrolsun tacidar sesleri). Tacidar yoktur ve olmayacaktır. Çünkü olamaz. "Mustafa Kemal Paşa, aynı konuşmasında, devletin ve milletin başında yalnızca tek bir kuvvet olduğunu, bununla hakimiyet-i milliye diye adlandırıldığını, Meclisin "Milletin kalbi, vicdanı ve varlığı olduğunu", halkın isteklerinin milletvekilleri tarafından yerine getirileceğini ifade etmişti. Nitekim, milletvekilleri milletin reyî ve isteği ile seçilmekteydiler.

1923 yılında yapılan seçimler sulh ve sükun içinde gerçekleştirilmiş ve 1923'ün Ağustos ayında ikinci dönem çalışmaları başlamıştı. Dört senelik ulusal kurtuluş savaşının sonucunda Mudanya Anlaşması yapılmış, bağımsızlığın Lozan Barışı ile siyasi bakımdan da gerçekleşebilmesi için Lozan Barış Andlaşması tasdik olunmak üzere Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştu.

İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin başkanlığını ve Türk Ordusunun başkumandanlık görevlerini yerine getiren Mustafa Kemal, Meclis

² Aynı kitap, c.1, sh. 310.

Başkanı olarak 13 Ağustos 1923'te ikinci meclisi de bir konuşma ile açmıştı. Mustafa Kemal yaptığı bu konuşmada, Mondros'tan itibaren gelişen çalışmaları anlatırken, millettten aldığı büyük yetki ve kudretle meclis ve yeni hükümetin çalışmaları ile "Topsuz, tüfeksiz, cephanesiz, vasıtasız enkaz haline getirilmiş" olan bir ordunun oluşturulduğu, dağılık kuvvetlerin düzene sokulduğunu, mutlu sona ulaşıldığını ve böylece yeni Türkiye Devleti'nin kurulduğunu ifade etmişti. Mustafa Kemal Paşa, Türk Devleti'nin halka dayalı bir devlet, Osmanlı İmparatorluğunun ise, şahıs devleti olduğunu her vesile ile ortaya koymaktaydı. Nitekim, az önce bahsettiğimiz konuşmasında da bu hususu yinelediğini görmekteyiz. "Türkiye Devleti bir halk devletidir, halkın devletidir. Müessesat-ı maziye (eski müesseseler) ise bir şahıs devleti idi. Eşhasın (şahısların) devleti idi"³.

Mustafa Kemal Paşa, halk idaresini Cumhuriyetin ilânı ile perçinleştirecektir. Ancak, hükümete yeni bir şekil vermek için siyâsî bakımdan kazanılan savaşın dünya devletleri tarafından kabul edilmesi ve yeni Türk Devletinin tanınması gerekiyordu. Bu yüzden Lozan Barış Görüşmelerinin sonuçlanması yerinde olmuştur.

LOZAN

Türk Ordusu İzmir'e girmiş, Anadolu'da düşman askeri kalmamıştı. 15 Ekim 1922'de de Mudanya Askerî Sözleşmesi yürürlüğe girmişti. İstanbul'un boşaltılması ve resmen Türklere teslimi, Türk Ordusunun şehre girişi, 1923 Ekimi'nin başında gerçekleşmiş, Doğu Trakya'nın düşman askerlerinden boşaltılmasına başlanmıştı.

Bu arada, Lozan Barış Konferansına gidecek delegelerin başkan ve üyeleri de seçilmişti. İsmet Paşa Başkanlığındaki Büyük Millet Meclisi delegeler kurulu, Lozan'a gitmek için, 5 Kasım 1922'de Ankara'dan yola çıkmış, 8 Kasım 1922'de Doğu Ekspresi ile İstanbul'dan ayrılmış ve 11 Kasım'da Lozan'a varmıştı. Mustafa Kemal daha önce, 22 Eylül 1922'de, İkdam Gazetesi muharibirinin sorduğu sorulara cevap vererek, sulh hakkındaki düşüncelerini bütün dünyaya duyurmuştu. İlk hedefin Akdeniz olduğunu belirten Mustafa Kemal, ikinci ve üçüncü hedefin Misak-ı Milli hükümlerini temin etmek, Türk halkının sınırları içinde, bütün medenî insanlar gibi hür ve bağımsız yaşamasını sağlamak, olduğunu açıklamıştı.

³ Aynı kitap, c.1, sh. 312-313.

Mustafa Kemal, 26 Eylül 1922'de Öğüt'te yayınlanan Chicago Tribün Gazetesi'nin muhabinine, 13 Ekim 1922'de de Açıkgöz Gazetesi'nde yayınlanan Figaro Gazetesi'ne verilen demeclerinde Misak-ı Millide ısrar ettiklerini, kapitülasyonların artık geçerli olmadığını açıklamıştı. Chicago Tribün muhabinine, İstanbul'u Edirne'yi ve Trakya'nın ekseriyeti Türk olan kısımlarını, Figaro Gazetesine ise, Avrupa'da İstanbul ve Meriç'e kadar Trakya, Asya'da Anadolu, Musul arazisi ve Irak'ın yarısını istediklerini açıklamıştı. 24 Ekim 1922'de Hakimiyet-i Milliye'de yayınlanan United Press muhabinine verilen demecte, Mustafa Kemal'in görüşleri şu noktalarda toplanıyordu:

1 - Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sulh konusundaki programının esas noktası "Misak-ı Milli"dir.

2 - İstanbul ve Marmara'nın emniyeti korunmak şartıyla boğazların dünyaya açılması esas amaçtır.

3 - Musul Vilayeti milli hududlarımız içindedir.

Mustafa Kemal, 2 Aralık 1922'de de, Tanin Gazetesi'nde yayınlanan Petite Parisienne muhabinine Bursa'da vermiş olduğu demecinde, kapitülasyonların artık geçerli olamayacağını, Türkiye'nin her sahada bağımsız olması halinde kapıların bütün yabancılara açılacağını, büyük devletler ile sonradan yapılan anlaşmalar sayesinde dostlukların kurulacağını ve bunların devam ettirileceğini açıklamıştı. Aynı demecte Misak-ı Milliye savunan Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı İmparatorluğunun artık mevcut olmadığını da şöyle açıklamıştı: "Millet aynıdır, ama, yönetim değişmiştir. Yeni bir Türkiye doğmuştur. Ankara'da milli hükümetden önceki İstanbul'daki hükümet ve sultan millete bağımsızlık ve hürriyeti veremezdi. Şimdi herşeyi yöneten ve esas olan Millet Meclisi'dir. Hükümetimiz "Halk Hükümeti"dir. Biz ne Bolşevikiz, ne de koministiz. Biz milliyetçiyiz."⁴

Lozan'a gelen Türk delegelerine verilen direktifler arasında, Doğu Anadolu'da Ermeni yurdunun kurulmasının kesinlikle söz konusu edilemeyeceği, Irak sınırında Kerkük, Süleymaniye ve Musul sancaklarının elde edilmesi için İngilizlere petrol ve bazı ekonomik çıkarların sağlanması, Trakya'nın 1913'deki duruma konulması, Batı Trakya'da plebisit istenmesi, kapitülasyonların kalkması, azınlıkların karşılıklı değişmesi, Düyûn-u

⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.3, sh. 48.

Umumiye'nin Türkiye'den ayrılan devletlere de paylaştırılması, Boğazlar ve Gelibolu'da yabancı asker bulundurulmaması yer almaktaydı.

İsmet Paşa başkanlığındaki heyet, 9 Kasım 1922 günü İstanbul'dan Lozan'a hareket etmiş, 11 Kasım günü trenle Lozan'a gelmişti. 20 Kasım'da Lozan'da konferans toplantıktan hemen sonra, İngiliz gazeteci Grace M. Ellison, Gazi Mustafa Kemal ile Lozan ile ilgili bir röportaj yapmıştı. Mustafa Kemal'in Lozan ve son durum hakkındaki düşüncelerini Lozan'a geçmeden önce belirtmekte yarar vardır; Grace M. Ellison, Gazi'ye önce şu soruyu soruyor: "Genel havanın Türklerin aleyhine dönmesinde Büyük Millet Meclisi'nin rolü ne kadar geniş olmuştur? Mustafa Kemal verdiği cevapta, Mecliste birbirini tutmaz kararlar verildiği yolundaki söylentilerin yalan olduğu ve bunların İngilizler tarafından çıkarıldığını, bundan amacın, Türkiye'nin sorumlu olmadığı savaşı uzatmak olduğunu, barış için devamlı çalıştıklarını ve bunun sonucunu almaya başladıklarını belirterek "Hernekadar şahsen ben suçlanıyorsam da bundan ben sorumlu değilim. Ben yalnızca Meclisin başkanıyım Meclis demek tek adam demek değildir". Ellison, İngiltere ile dostluk kurulup, kurulmaması yolundaki soruyu sorduğunda da, ilerde dostluk kurulması için pek çok sebep olduğunu açıklayıp "Bizim özgürlüğümüz uğruna şeref ve namus dışında istediğimiz bir şey yok. Biz sultanı, daha çok özgürlük temini uğrunda uzaklaştırdık" demişti. Ellison:

"— Lozan Konferansından iyi sonuçlar çıkacağını düşünüyormusunuz?"

"— Tartışmalar ne kadar uzun ve ne ölçüde gecikmeli olursa olsun barış getireceğinde hiç şüphe yoktur. Ne var ki daha uzun bekleyemeyiz. Büyük devletler, sonradan kabul etmek zorunda kalacakları gerçeği, yani uğrunda o kadar fedâkarlık yaptığımız, son kanımıza kadar döğüştüğümüz özgürlüğümüzü bize tanımayan şartları kabullenmeyeceğimiz gerçeğini şimdiden anlamalıdır. Her yönden biz barış istiyoruz. Böylelikle, memleketi yeniden inşa için zaman bulmuş olacağız. Ayrıntılar belki şimdi zaman alıyor. Fakat, ana sorunlar hemen çözülmelidir".

"— Gazeteler Ankara'yı yabancılardan çekinmek ve kaba davranmakla suçuyorlar?"

"— Bu suçlama, propoganda amacıyla ortaya atılmıştır. Biz haklı ve akla uygun isteklerimiz için direniyorsak bu kabalık mı sayılmalıdır? Bizim yabancılara sevmeme suçlamasına verecek cevabımız yok. Benim

bütün hayatım ve her yaptığım hareket Avrupa'dan nefret etmediğim bir delilidir. Ben hiçbir zaman nefretler esasına dayanarak dövüşmedim. Yalnızca gerçeği korumak için savaştım. Aynı ilham, politikamıza önderlik yapmaktadır. Ben hiç bir ulustan, hükümetinin hatalarından dolayı nefret etmekte devam etmedim...”

“— Hıristiyanları siz mi sürüyorsunuz, yoksa Anadolu'yu panik içinde kendileri mi terk ediyorlar?”

“— Bu konuda tedbir almış değiliz. Onları kalmak ya da gitmek konusunda tamamen serbest bıraktık. Onlar, özellikle Amerikalıların dinsel ayrılık konusunda yaptıkları propogandadan dehşete düşmüşlerdir...Bugün aramızda iki göç biçimi görebilirsiniz. Birisi ayrılanlar, öbürü dönenlerdir. Hepsi biliyor ki, Hıristiyanlar ister yabancı, ister bizim uyruktan olsunlar, her özgür memlekette kendilerine verilen tam özgürlükten, her zamanki gibi şimdi de yararlanacaklardır”.

“— İstanbul'daki durum sizin için tatmin edici mi?”

“— Biz Mudanya'da yaptığımız vaatleri tutacağız. İstanbul'da yabancı askerleri görmek normal değildir. Mümkün olan en kısa zamanda onlar ayrılmalıdır...Lozan'da konuşmalar devam ederken, bizim İstanbul'u elimizde bulundurmamızı herkes istediğine göre, büyük kuvvetler silahlı bir garantide direnmelidir.” Ellison'un İngiltere ile ilgili bir sorusuna, genel olarak her türlü yayılma politikasına karşı olduklarını belirterek cevaplayan Mustafa Kemal, Boğazların serbestliği konusundaki soruyu da şöylece cevaplamıştır:

“— Lozan'da delegelerin söylediği gibi biz bir büyük devletin emrinde bağımsızlık değil, tam bir bağımsızlık istiyoruz. Bu bölgede çıkarları olan bütün devletlerle konuyu konuşmaya hazırız. İstanbul ve Marmara Denizi bize verilmedikçe böyle bir bağımsızlıktan söz edilemez. Bizim ulusal sınırlarımız olmalıdır. Yani, Türklerin işgal ettiği bölgelerin sınırları...Pakt imzalandığı zaman sınırlarımız ve düşman hatları neyse kabul ediyoruz. Eski Osmanlı İmparatorluğundan vazgeçtiğimiz yerlere karşılık bu akıl dışı bir istek midir? Azınlıklar konusunda Fransayla yapılan antlaşmanın desteklediği ve Ankara'da imzalanan ulusal paktın esaslarına bağlıyız. Savaşın büyük devletler arasında yapılmış antlaşmaların azınlıklara verdiği bütün hakları tanımaya hazırız. Bizim halkımızın sahip olduğu bütün haklara onlar da sahip olabilirler. Türkiye'de yaşayan başka devlet mensuplarına, kapitülasyonlar gibi özel hakların verilmesine de tamamen kar-

şıyoruz. Fakat, Fransa, İngiltere ya da Amerika'da yabancılara tanınmayan özel hakları biz de hiçbir zaman tanımayacağız. Bizim elde etmeye kararlı olduğumuz tam bağımsızlık idealimize meydan okuyacak kimse varsa o kimse bu ülkümüzden ilham almış bütün Türkleri ortadan kaldırmak imkânlarını arayıp bulmalıdır. Eminim böyle bir ortadan kaldırmaya, uygar dünya izin vermeyecektir. Aksine, dünya uygarlığı Türkiye'mizin de gelecekte bir yeri olduğunu çok geçmeden öğrenecektir. Türkiye uygarlığı köstekleyecek değil, geliştirecektir. Bu yönden uygar ülkeler onun bağımsızlığını desteklemelidir. 22 Aralık 1922'de, Morning Post Gazetesi, bu konuşma ile Mustafa Kemal'in Lozan'da varılan ana anlaşmayı desteklediğini açıklamaktaydı⁵. Mustafa Kemal, Lozan'da Boğazlar'ın ve İstanbul'un derhal Türkiye'ye terki ve savaştan önceki sınırların esas alınmasını istediği gibi, kapitülasyonların kaldırılmasını, azınlık konusunda Fransa ile yapmış olduğu antlaşmaya göre hareket edileceğini de açıklamıştır. Mustafa Kemal, bütün ülkelerle dostluk içinde olmak istediğini, ancak, bunun Misak-ı Milli'nin tanınması ile mümkün olduğunu da öne sürmüştür.

Barış Konferansı, 20 Kasım 1922'de, İsviçre'nin Lozan şehrinde başladı. Pek çok konuda anlaşmazlık mevcuttu. 20 Aralık 1922'de, İsmet Paşa, Ankara'ya görüşmelerin kesilme ihtimaline karşı hazırlıklı bulunulmasını duyurdu. Yapılan çalışmalar ilk aşamada sonuçsuz kaldı, görüşmeler 4 Şubat 1923 günü kesildi. Bu arada Mecliste de gizli konuşmalar devam etmekteydi. 1 Ocak 1923'teki gizli oturumda, Trabzon Milletvekili Hasan Bey Lozan hakkında açıklamalarda bulunmuş, Batı Trakya'da Misak-ı Milli için söz konusu edilen plebisit isteklerinden vazgeçmediklerini, İstanbul'daki Rumların dışındaki azınlıkların değişime tabi tutulacağını, Misak-ı Milli ile boğazların bütün dünya ticaretine açıldığını açıklamıştı. Amerika kamu oyununun etkisi ile Lozan'da Ermenilere toprak verilmesi de söz konusu edilmişti. Hasan Bey açıklamasında, bugün Ermenistan diye bir ülke olmadığını, bağımsız Ermenistan'ı meydana getiren ve anlaşma yapan ilk devletin Türkiye olduğunu, Türkiye'den hiçbir Müslüman ve Türkün bir yerden kaldırılıp da Ermenilere toprak verilemeyeceğini, buna karşın, Ermenilerin Tali Komisyonda dinlendiklerini, Türk delegelerinin bu komisyonu terk ettiklerini ve daha sonra Tali Komisyona, bunları dinledikleri için protesto eder şekilde Konferans Başkanlığına bir muhtıra verdiklerini açıklamıştı⁶.

⁵ M. Grace Ellison, Kuvâ-yı Milliye Ankarası, İstanbul, 1973, sh. 171-175.

⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıtları, Ankara, 1980, 2. Devre, c.1, sh. 2-18, c.3, sh. 1179 "Türkiye İş Bankası Yayını".

1 Mart 1923'te Lozan ile ilgili olarak Mecliste gizli oturumlar sırasınca pekçok konuşma olmuştur. Mustafa Kemal söz alarak "Proje, içindekiler bakımından, delegelerimiz ve hiçbirimizce kabul edilemez noktalar da vardı. Delegelerimiz fırsattan yararlanarak Ankara'ya gelmiş, durumu anlatmış, Bakanlar Kurulundan yeniden talimat istenmiştir. Yoksa, delegeler kurulumuz, kendisinin kabul ettiği bir projeyi olduğu gibi, ya da değişikçe yüksek kurulunuza kabul ettirmek üzere önünüze gelmiş durumda bulunmuyor, sanırım" diyerek, Mecliste alınacak karara göre hareket edileceğini açıklamıştı.

Mustafa Kemal, Musul hakkındaki düşüncelerini de, Musul'u vermek için direnmenin İngilizlerle savaş yapmak demek olacağını, Musul sorununun ilerde çözülebileceğini, ilk aşamada sulhun gerçekleştirilmesinin gerekli olduğu şeklinde açıklamıştı. Ona göre, Musul Sorunu, daha güçlü olduğumuz bir zamanda çözülmelidir.: "Bugün kolaylıkla hepimiz anlayabiliriz ki, Musul'u vermemekte direnirsek, savaşa gireriz. Bundan ötürü Musul meselesini bir yıl içinde halletmek üzere geriye bırakıp, barışa geçmek ve savaşı kabul etmemek mümkün müdür? ve yararlı mıdır? Bunu kolaylıkla akıl terazisine vurabiliriz. Gerekli görülürse bugünden Musul meselesini olumlu ya da olumsuz bir şekilde çözümleriz. Yararımız ve geleceğimiz bunu gerektiriyor diye bir karar verirsiniz durum belli olur. O zaman, bunu alır, bütün ayrıntıları ile incelerseniz her şeyi yaparsınız ve kararınızı verirsiniz. Savaşa girmemek için, Musul sorununun çözümünü bir yıl sonraya bırakmak, ondan vazgeçmek demek değildir. Belki, onu elde etmek için daha güçlü olabileceğimiz bir zamanı beklemektir. Bugün barış yaparız, bir iki ay sonra Musul sorununu çözmeye kalkarız. Fakat, Musul sorununu bugün çözmek istersek karşımızda yalnız İngiliz değil, Fransız, İtalyan, Japon ve bütün düşmanları buluruz. Musul'u bugün alacağız dersek, bu mümkündür, ordumuzu yürütürüz, kolaylıkla alırız. Fakat, Musul'u alır almaz savaşın biteceği kanısına varamayız. Şüphesiz orada ayrı bir savaş cephesi açmış olacağız. Sözümün sonu şudur: Bakanlar Kurulunun, kendi sorumluluğu içinde, Delegeler Kurulunda yeniden talimat verip, görevine devam ettirmesi istenebilir ya da Bakanlar Kuruluna engel olunup savaşa başlanmak istenir."

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923'te yaptığı bu konuşmasında, Musul'dan vazgeçilmediğini, ancak sorunun ertelendiğini şöylece açıklıyordu: "Musul'dan vazgeçmiyoruz, ulusal sınırlar içinden bir şey bırakmış oluyorsunuz ve belki daha kuvvetli bir mevkie geçiyorsunuz, o hedefe daha

iyi hazırlanıyoruz, bir yıl sonra aleyhimize çözümleneceğini de kabul ediniz ve ondan sonra, ona göre ölçüye vurunuz, son kararınızı veriniz.”

2-3 Mart 1923'te de, Mecliste gizli konuşmalar devam etti. 4 Mart'ta, Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, Mustafa Kemal'e ordunun başında sınırda olmasını önerir ve Musul'un verilmemesini ister. Çeşitli konuşmalardan sonra, Mustafa Kemal Paşa, verilmiş yeterlilik önergelerinin kabulünü isteyerek sözlerini bitirmiş, ancak kürsüden inmemiştir. Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in, Delegeler Kurulunu suçlaması üzerine, Mustafa Kemal, barış görüşmelerini yürüten delegeleri savunarak, bu kurulun barış görüşmelerini kesmediğini, Bakanlar Kurulundan talimat istendiğini belirterek “Akıllıca, akıl ve anlayış içinde hareket ettiğinden dolayı, görüşmeleri kesmediği için ve memleketi savaşa sürüklediğinden ötürü Delegeler Kurulunu eleştireceğiz...Böyle mi memleketi yöneteceğiz Şükrü Bey” diye sordu. Sinirli hava içinde herkes birşeyler söylüyordu. Ali Şükrü Bey “Ben de söyleyeceğim” diye direnince, Mustafa Kemal Paşa “Bir haftadır söylüyorsunuz, memleketi zora sokuyorsunuz” diyerek kürsüden indi ve Ali Şükrü Bey'in üzerine yürüyerek “Memleketi zarara sokuyorsunuz. Amacınız nedir?” diye kırılganlığını belli etti. Tartışmalar arasında oturum sona erdi. Sonraki oturumda Delegeler Kurulu ve Lozan ile ilgili önergeler oylandı. Meclisten güven oyu alan Hükümet, Delegeler kurulu ile birlikte hazırladığı teklifleri 8 Mart 1923'te, bir nota ile müttefik devletlere verdi. 19 Mart 1923'te Türk tekliflerini Londra'da inceleyen müttefik devletleri Türkiye aleyhinde kararlar aldığından Meclis, ulusal andıtan fedakarlık yapan hiçbir anlaşmayı kabul etmeyeceğini belirtti⁷.

Havanın yumuşaması üzerine, Türk delegeleri, 18 Nisan 1923'de trenle yola çıktılar ve 21 Nisan 1923'te Lozan'a vardılar. Mustafa Kemal Paşa, görüşmeler hakkında devamlı bilgi alıyor ve görüşlerini telgrafla İsmet Paşa'ya bildiriyor idi. Nihayet, 24 Temmuz 1923 de Antlaşmanın imzalanması kararlaştırıldı. İsmet Paşa heyecanlıydı. Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek “Eğer Hükümet bizim kabul ettiklerimizin reddinde kesinlikle direniyorsa, bunu bizim yapmaktığımızı imkân yoktur..”.

İsmet Paşa'nın kuşkusu yersizdi. Mustafa Kemal çektiği telgraf ile bu kuşkuları yok etmektedir. “Hiç kimsede tereddüt yoktur. Kazandığımız başarıyı en sıcak ve içten duygularımızla tebrik için, usûlen imza olunduğunun bildirilmesini beklemekteyiz kardeşim. Mustafa Kemal.” İsmet Paşa

⁷ Mahmut Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti (1923), Ankara, 1971, sh. 114-141.

da, karşılık olarak çektiği telde, bu cevaptan dolayı rahatladığını, Mustafa Kemal'e olan bağlılığının bir kat daha arttığını ifade etmiştir.

Mustafa Kemal 24 Temmuz 1923'te imzalanan bu anlaşmadan dolayı son derece sevinçli ve memnundu. Artık, yeni Türk Devleti'nin varlığı uluslararası bir anlaşma ile kabul olunmuş, işgaller sona ermiş, Türkiye boğazlar üzerinde kesin haklara sahip olmuştu. Bu anlaşma ile inkılâpların gerçekleştirilmesi için daha kararlı ve yerinde adımlar atılabilecekti. Antlaşmanın "siyasî ahkâm" ile ilgili kısmında Musul için 3. maddede şöyle deniyordu: "Saniyen ...Türkiye ile Irak arasındaki hudud dokuz ay zarfında Türkiye ile Büyük Britanya arasında suret-i müslihanede tayin edilecektir. Tayin olunan müddet zarfında iki hükümet arasında itilâf husûle gelmediği takdirde ihtilâf Cemiyet-i Akvam Meclisine arz olunacaktır" denilmekte idi. Ne yazık ki, Cemiyet, bir Avrupa devleti olan İngiltere lehine karar vermiştir.

Antlaşmanın imzalandığını Çankaya'ya Rauf Bey ve Ali Fuat (Paşa) duyurdular. Onlar geldiklerinde Mustafa Kemal Paşa yatakta idi, ama giyinmek için bekleyemedi ve konuklarını robdöşambriyle karşıladı. Gelen telgrafı heyecanla okuduktan sonra "Sevinçten kendimi toparlayamıyorum. Hadi, kendimize gelebilmek için birer kahve içelim" dedi. Mustafa Kemal, Lozan Konferansının gene kesilmesinden korkmakta idi ve bu korkusunu "Akımdan hep, son anda vazgeçecekleri geliyordu" diye ifade etmişti.⁸ Lozan'dan sonra, İstanbul Üniversitesi, İnönüye fahri profesörlük unvanını vermişti.⁹ Artık inkılâpların yapılması ve hükümete yeni bir şekil verilmesi zamanı gelmişti.

ANKARA'NIN BAŞKENT OLUŞU:

Cumhuriyetin ilân olduğu ay içinde Ankara'da başka sevinçli bir olay daha cereyan edecekti. Bu da Ankara'nın başkent oluşudur.

⁸ Mahmut Goloğlu, aynı kitap, sh. 206. Tarık Dursun K; Yabancı Gözüyle Atatürk Devrimleri (Paruşkev Paruşev; Atatürk Diktatör Demokrat 1972), Milliyet Gazetesi 11 Kasım 1987.

⁹ Konu yalnız M. Kemal'in Lozan ile ilişkileri çerçevesi içinde işlenmiştir. Lozan hakkında geniş bilgi için bak: Lozan Konferansı (1922-1923) İst. 1340 (1924), Dışişleri Yayını. Birinci-İkinci-Üçüncü Takım, Musul için bk. İkinci Takım c.2, sh. 7. L. Seha Meray Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar-Belgeler), Ankara, 1969-1973. Faik Reşit Unat, Lozan Barış Antlaşmasının İmzasına Ait Belgeler, Ankara, 1942, Tarih Vesikaları Dergisi, sayı. 7, sh. 3-14. Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam-3, İst. 1966, sh. 132-133 Ali Naci Karacan, Lozan, İst. 1971.

1922 yılında Ankara'nın şehir olarak görünümü hiç de iyi değildir. Tipik bir Anadolu kasabası görünümünü yansıtmaktadır. 1915'de Çanakale Boğazi tehdit altında iken, başkentini Anadolu'ya nakledilmesi düşünüldüğü sıralarda, bu konuda Eskişehir, Konya, Kütahya için hazırlıklar yapılmış, ama, çok sönük olan Ankara hiç akla gelmemişti. 1920'de İstanbul işgâl edildiği, milli teşkilâta bir merkez arandığı, Heyet-i Temsiliyenin Sivas'tan ayrılması düşünüldüğü sıralarda da, Sivas'tan ayrılmak istemeyenler mevcuttu. Ankara'nın bu tarihlerde orta büyüklükte bir şehre yetecek kadar suyu yoktu. Bataklıkları ve tozu meşhurdu. Ağaç çok az derecede mevcuttu¹⁰. Amerikalı gazeteci, Grace M.Ellison, 1922 Ankara'sını şöyle anlatmaktadır: Anayol birkaç dükkandan sonra, Büyük Millet Meclisi'nin önünden geçiyor...Şehrin her yanında Gazi Paşa'nın resimleri asılı. Birkaç kitapçı dükkânında Gazi'nin, arkadaşlarının resimlerinin kahramanlık ifade eden posta kartlarını ve renkli milliyetçilik kartlarını satın almak mümkün..."¹¹. İşte, bu tarihlerde Ankara'nın diğer Anadolu kasabalarından hiçbir farkı yoktur. Bakımsız ve kendi haline bırakılmış bir Anadolu kasabasının ilerde modern bir şehir ve Türkiye'nin başkenti olacağına ihtimal verenlerin sayısı yok denecek kadar azdır. Ancak, Ankara'nın önemli bir silahı vardır: İstîlâlardan uzak oluşu ve ortada, Anadolu'nun merkezinde bulunması.

İstanbul'un merkez olmayacağı meselesi, İstanbul'un stratejik yeri nedeniyle kafalarda zaman zaman yerleşmeye başlamıştı. II. Abdülhamit hatıralarında, 1895'de vezir Küçük Said Paşa'nın "Ruslar bir defa İstanbul sınırlarına gelirlerse halimiz ne olur? şehri zaptederler, buda herşeyin sonu demektir." dediğini, başkent olarak Bursa'yı önerdiğini, ancak, Bursa'nın başkent olması teklifinin yerinde olmadığını, şerefli geçmişin kendilerini İstanbul'a bağladığını, tarihî cami ve kutsal emanetlerin İstanbul'da bulunduğuna, ayrıca, devlet dairelerinin ve memurların Bursa'ya taşınmasının milyonlarca masrafâ neden olacağına değinmektedir¹². 1912'de, Balkan Harbi sonlarına doğru, İstanbul'da çıkan İfham Gazetesi'nde "Kostantiniye'den Osmaniye'ye" adlı yazısında Ferit Tek İstanbul'un başkent olamayacağını, Goltz Paşa'nın fikirlerini ilâve ederek açıklamaktaydı: "Şimdiye kadar İstanbul'un ani tehlikesi yalnız Boğazlar cihetinden idi. Şimdi buna birde karadan bir tehdit ilâve olundu. Üç taraftan tehlikeye maruz bir noktada payitaht kurulamaz... İstanbul devamlı çalışmaya pek elverişli de-

¹⁰ İslâm Ansiklopedisi, Ankara Maddesi, sh. 447.

¹¹ M. Grace Ellison, Kûvâ-yı Milliye Ankarası, İstanbul,, 1973, sh. 135.

¹² Ali Vehbi Bey; Siyasi Hatıralarım; İst. 1987, sh. 47.

ğildir. Tabiat şartları insanı gevşetir. İstanbul'da devlet, memleketin hakimi olmaktan ziyade İstanbul'un mahkûmudur...Merkez İstanbul'da kaldıkça Osmanlılar hiç kendilerine taallûku olmayan Avrupa meseleleriyle uğraşmaktan, onlara ister istemez bulaşmaktan yakasını kurtaramazlar." İstanbul'un yerine yeni devlet merkezi olarak ileri sürülen yerler şunlardı: Konya, Kayseri, Halep, Şam. Goltz Paşa, başkent olarak bu dört şehri önerirken, Ferit Tek ise, merkez olarak Kayseri'yi gösteriyordu.

Mustafa Kemal Paşa ise, Heyet-i Merkeziyenin Ankara'ya nakl edilmesinin sebebini şöyle açıklıyordu: "Cephelere ve İstanbul'a demiryolu ile bağlı ve genel durumu idare bakımından Sivas'tan farklı olmayan Ankara'ya geldik" ^{12a}.

Mustafa Kemal, Ankara'nın başkent olması konusunda kararını daha ulusal kurtuluş savaşı sırasında vermişti. 16-17 Ocak 1923'de İzmit'te gazetecilerle yaptığı konuşmada merkezi hükümetin neresi olacağı hakkında şu bilgileri vermiştir: "Merkezî hükümet neresi olacak diye bahsedilmiştir. Lozan Konferansı netaciyinin bu güne kadar vasıl olduğu hadde ve vâsil olacağı hudutlara yakın olan yerlere nazarlarımızı dolaştırdık. Merkez-i hükümet neresi olmalıdır?. Bendenizce iki nokta-i nazardan tetkikat yapmak icâb eder. Birisi, her nev'i taarruz ve tecavüze karşı yerinden kıpırdamayarak, muhafaza-i kuvvet ve sükûnet edebilecek bir yer olmalı. Bu itibarla bittabi memleketin merkezini araştırmak lâzım, yoksa, bir geminin topundan telaşa düşecek bir yerde merkez-i hükümet olamaz. İkincisi, merkez-i hükümet öyle bir yerde olmalıdır ki, hükümet nazarını memleketin bütün mühitatına müsavi surette atfedebilsin. Eğer memleketin bir köşesine çekilsek o halde gayr-i mâmûr ve bizden uzak olan yerleri untabiliriz. Bilirsiniz ki, Anadolu bugün şarktan garbe, şimalden cenuba kadar bilâ-istisnâ her noktası bir harabe halindedir". Mustafa Kemal, Anadolu'nun harabe halinde olmasının İstanbul'un hükümet merkezi olması ile bağıntılı olduğunu, Ankara'da oturan ile İzmir'de, İstanbul'da oturanın değişik düşünebileceğini, halktan uzak bulunduğu gibi, sahil şehirlerinin her zaman top ateşine maruz kalabileceğini belirtip, Anadolu'nun ortasında merkez olabilecek şehrin "Ankara, Kayseri, Sivas müselleşi (üçlüsü) dahilinde bir noktada" olabileceğini ve Ankara'nın bu işi yapabileceğini, bunun dışında yeni bir şehir meydana getirmenin güç olduğunu ve olayların da burayı merkez yaptığını açıklayıp "Binaaneyleh Ankara'ya karşı

^{12a} Hâmit Sadi Selen; Ankara'nın Başkent Oluşu, Ankara, 1964, sh. 96-97 "Atatürk Konferansları serisi"

nankörlük etmek caiz değildir” demiştir. Daha sonra da yeni merkezi açıklamıştır: “Yeni merkez neresi olacaktır? İstanbul’un merkez olabileceğini düşünmek varid-i hatır mıdır? Merkez İstanbul olmadıktan sonra Eskişehir mi olsun? Varsın Ankara olsun. Ankara emin olun ki çok lâtif bir yerdir. Ufukları vâsidir. Ve şimdi bir Amerikan Kumpanyası ile görüşüyoruz. O da oranın imarı için bir proje yapıp, hükümete vermiştir. Şimdiki gar da büyük bir gar oluyor...”¹³.

Mustafa Kemal, Ankara’nın başkent olması kararını çoktan vermiş, yalnız, bunun için uygun zaman ve fırsatı kollanmaktadır. 1921 yılında Ankara’nın merkez olmasını düşünen Mustafa Kemal, o tarihlerde İstanbul saltanat merkezi olduğu için bunu tam olarak ortaya koymakta gecikmiştir. Ancak, 1921’de başkent konusunu şöylece açıklamaktan da geri kalmamıştır: “Siyasî başkentimiz Anadolu’nun ortasında kalacaktır. Batının ve Doğunun temsilcileri bizimle bu başkentte temas edeceklerdir. Bu başkentte her türlü diplomatik meseleler görüşülecektir. bu başkentte memleketin iç ve dış politikası idare edilecektir. Bu başkentte milletin sinesinden doğan hükümet yer alacaktır.”¹⁴. Mustafa Kemal, Ankara adını kullanmamış ise de, daha sonraki konuşmalarında Ankara’nın adını açık açık belirttiğine göre, bu tarihlerden beri Ankara’nın başkent olmasını arzu etmektedir. Mustafa Kemal, Ankara’yı gerçekten seviyordu. Büyük mücadelenin önemli bir kısmını buradan sürdürmüştü. Millet Meclisinde evvelce alınmış karara göre, iki yerden mebus seçilebiliyordu. Mustafa Kemal’de, 1922 seçimlerinde iki yerden mebus seçilmişti. 2 Ağustos 1923’te açılan ikinci Büyük Millet Meclisi’nde, 13 Ağustos’ta Gazi Meclis Başkanı olmuştu. Mustafa Kemal Paşa, iki yerden milletvekili seçildiği için Ankara’yı tercih etmişti.

30 Temmuz 1921’de, Mecliste yapılan gizli konuşmalarda, Meclis’in Kayseri’ye çekilme olasılığından bahsedildiğinde, Karesi (Balıkesir) Milletvekili Basri Bey, bunun doğru olmadığını, bunun yerine Polatlı’ya ordunun yanına gidilmesini savunmuştu. Ancak, bu kabul edilmemişti¹⁵.

Ankara’nın en sıkıntılı zamanında bile, Meclis’in başka bir yere naklinin kabul edilmemesi, karar ve emirlerin en iyi buradan verilip, yönetimin buradan kaynaklanmasından ileri gelmektedir.

¹³ Arı İnan, Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Eskişehir-İzmit Konuşmaları, Ankara, 1982, sh. 50-52.

¹⁴ Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, İstanbul, 1966, c.III, sh. 141.

¹⁵ Türkiye B.M. Meclisi Gizli Celse Zabıtları, Ankara, 1985, c.2, sh. 116-123.

Mustafa Kemal ulusal bağımsızlık hareketinin yürütüldüğü ve en önemli kararların alındığı, Anadolu'nun merkezinde olan Ankara'nın mutlak surette başkent olmasını istiyordu. Bu yüzden, İzmit'te Ankara'nın başkent olmasını istediği yolundaki 1923 Ocağındaki beyanlarından başka, 23 Eylül 1923'de de bu tarzda beyanat vermiş ve 1923 Ekiminde Ankara'nın başkent olması gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal, 23 Eylül 1923'te, Neue Freie Presse muhbirine verdiği demeçte, bir taraftan Cumhuriyet adlı yönetimin kurulacağını açıklarken, diğer taraftan da "Yeni Türkiye'nin Payitahtı meselesine gelince, bunun cevabı kendisinden zahir olur. Ankara Türkiye Cumhuriyeti'nin payitahtıdır" demişti¹⁶.

Mustafa Kemal'in bu demecinden iki hafta sonra, 9 Ekim 1923'te, Malatya Milletvekili İsmet Paşa ile on arkadaşı, Meclis Başkanlığına Ankara'nın Türkiye'nin başkenti olması için bir önerge verdiler. 10 Ekim'de Komisyona gönderilen tasarı, 13 Ekim 1923'te Mecliste görüşülmeye başlandı. Görüşmeler sırasında Ankara'nın niçin başkent olmasının gerektiği etraflıca anlatıldı. Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey, İstanbul'un tarihi önemine temas ettikten sonra, "Buranın hükümet merkezi olmasıyla, İstanbul'un yıkıma bırakılmamasını rica ederim" diye sözlerini tamamladı. Gelibolu Milletvekili Celâl Nuri Bey ise "Ankara'yı Türkiye Devleti'nin merkezî olarak olaylar ve gerçekler göstermiştir. Daha sonra Ankara'nın başkent olmasını savunan konuşmasında, bundan sonra İstanbul'un da korunmasını istemiştir. Besim Atalay ise, Ankara'nın başkent olması lehinde konuşarak "Ne ise biz burada tozlar içinde yaşarız, buranın tozu pudradan daha güzel gelir. Burada bazı gazetelerin dediği gibi çatıları sayarız bazı gazeteler burada memurların, mebusların yattıkları yerlerde çatıları saydığını yazmıştı-eyet, yatar, çatıları sayarız. Fakat, milletin koynundan çıkan altınları saymayız...". Daha sonra yeterlilik önergesi verildi. Şonuçta, 13 Ekim 1923'te Ankara şehrinin Türkiye Devleti'nin başkenti olması büyük çoğunlukla kararlaştırıldı¹⁷. Bundan sonra süratle şehrin bayındırlık işlerine girildi. Nüfusu süratle artan Ankara'nın imarı, başlarda kesinleşmişti. Ama, gelişimi bir çalışma plânı noksanlığından biraz gelişi güzel oluyordu. Ancak yeni mahalleler, banliyöler kurulmakta gecikmedi. Bataklıklar kurutuldu. Ankara sıtmadan kurtarıldı. Birçok devlet binası ve özel

¹⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.III, sh. 63-64.

¹⁷ Mahmut Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti (1923), Ankara, 1971, sh. 295-302. Türkiye B.M. Meclisi Zabıt Cerideleri, 31. nci İctima, Ankara, 1923, sh. 701-709. Faik Reşit Unat, Türkiye Devleti'nin Makarr-ı İdaresi Ankara Şehridir, Ankara, 1942, Tarih Vesikalari Der-gisi, sayı. 9 sh. 161-164.

bina yapıldı. İmar işlerinin düzenli bir plân içinde gelişmesi, 1928'de, H. Jansen projesinin kabulünden sonra mümkün oldu. Bu projeye göre, eski şehrin orijinal durumu korunacak, bayındırlıkla ilgili yeni yatırımlar, yüksek okullar, millet meclisi, resmî binalar yapılacaktır¹⁸.

Ankara, 1924'ten bu yana büyük bir gelişme göstermiştir. 1924'de, her yönden ovaya doğru yeni yollar açılmaya başlamıştır. Ziraat Bankası'nın temeli atılmış olup, her yerde batı uygarlığından esinlenmiş bir kent ortaya çıkmaya başlamıştır.

CUMHURİYETİN İLÂNI:

Büyük Millet Meclisi'nin kurulması ve 1921 Teşkilât-ı Esâsiyenin kabulü ile halk idaresine dayalı sisteme geçilmişti. Ancak, saltanatın kaldırılmasından sonra, hükümet sistemini oluşturmak ve buna bir ad vermek bakımından bir boşluk doğmuş ve bir belirsizlik ortaya çıkmıştı. Lozan ile yeni Türk Devleti tanındıktan sonra, hükümete yeni bir ad verilebilirdi.

Mustafa Kemal, ulusal bağımsızlık savaşı boyunca sürekli halk idaresinden bahsetmişti. O'nun Samsun'a çıktıktan sonraki hareketleri ve çalışmaları, Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas kongreleri, Büyük Millet Meclisi, hep O'nun millet iradesine dayalı bir sistemin peşinde olduğunu göstermekteydi. Ancak ulusal kurtuluş savaşının sürdüğü ve İstanbul'da sultanın halifelik sanını taşıdığı tarihlerde, Cumhuriyet kelimesinin ve sisteminin tartışılması bile olanaksızdı. Halkın kafasında yüzyıllardır şekillenmiş bir sistemi, o zamanki tarihlerde birdenbire söküp atmak imkansızdı. Ancak, Cumhuriyet kelimesi olamadan da hükümetin idare tarzının o noktada olduğu, daha 1 Aralık 1921'de Mustafa Kemal Paşa tarafından Mecliste Bakanlar Kurulunun görev ve yetkisini ortaya koyan kanun teklifi dolayısıyla yapılan konuşmasında da yer almaktaydı. Yalnız bir kuvvetten ibaret olan hakimiyet ve irade-i milliye heyet-i celilenizden mütecellî ve mütemessildir (açık ve benzer görünümündedir). Ve bu kayd ü şartla millet bizi buraya göndermiştir. Milletten bize tevdi etmiş olduğu bu vazife ve bu selahiyet ve bu mesuliyeti biz içimizden herhangi bir zata verip de o zatın kendi rüfekasıyla bize karşı bütün umûr-u muamelat-ı devlet (devletle ilgili işler) ve milletten mesul olmasını bizim şerait-i mevcudiyetimiz (mevcut şartlarımız) kabul edemez.....Herşeyin mercî-i yegânesi Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Meclis bu mercî'yetini kimseye veremez. Bu

¹⁸ İslâm Ansiklopedisi, Ankara Maddesi, sh. 448.

nokta-i nazardan kabine diyelim veyahut demiyelim. Kabine de zaten yabancı bir isimdir. Biz Heyet-i Vekile diyoruz....”¹⁹.

Mustafa Kemal, Cumhuriyete geçişteki zorlukları dile getirirken, her zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin en büyük yetki organı olduğunu ifade etmişti: “Efendiler, saltanat devrinden Cumhuriyet devrine geçebilmek için herkesin bildiği gibi, bir geçiş dönemi yaşadık. Bu dönemde iki düşünce ve görüş birbiriyle durmadan çarpıştı. O düşüncelerden biri saltanat yönetiminin sürdürülmesiydi.,...Devlet yönetimini Cumhuriyet'ten söz etmeksizin ulusal egemenlik ilkesi içinde her an Cumhuriyet'e doğru ilerleyen bir yönetime yönelmeye çalışıyorduk. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden daha büyük bir makam olmadığına inandırmada direterek saltanat ve hilâfet makamları olmaksızın da devleti yönetmenin mümkün olduğunu ispat etmek lâzımdır.”²⁰ Mustafa Kemal Meclis'in üstünlüğünü 28 Aralık 1921'de bir başka konuşmasında şöyle ifade etmişti: “...Bir kurul ki, milletin irade ve hakimiyetini ortaya çıkarmış ve temsil ettirmiştir: Onun üstünde kuvvet yoktur. Bu sebeple yüksek Meclisimiz görev yapmakta sınır tanımaz...”²¹. Mustafa Kemal, Cumhuriyete doğru gidişi kafalarda esenlendiren en büyük yetki organının Meclis olduğunu, saltanat ve hilâfetin bunun üstünde olamayacağını açıklayan konuşmalar ile yavaş yavaş Cumhuriyete doğru yaklaşmaktaydı. Aynı gün, Hacı Tevfik Efendi (Çankırı Milletvekili) hükümlerlik haklarının Meclisin elinde olduğunu, bunun kimseye verilmeyeceğini şöylece ifade etmişti: “Tanrının emri, kendimizi idare edecek olanı içimizden seçmektir. Sultanlık ile halifelik birdir. Dinimizde veliahtlık yoktur. Bu sonradan Muaviye tarafından konmuştur. Bugün hükümdarlık hakları kendi elimizdedir. Bunu kimseye vermeyiz. Ehlini ve zamanını bekleyeceğiz. Bugün bunlardan söz etmek zamanı değildir”²². Bu sözlerin sarfedildiği sıralarda bir taraftan da ulusal bağımsızlık savaşı devam etmekteydi. Mustafa Kemal, aynı tarihte yaptığı konuşmasında, Türk Hükümeti'nin nasıl bir hükümet olduğunu, çalışmadan yaşamak isteyenlerin bu sosyal toplulukta yeri olmayacağını da ifade etmekteydi: “Bizim hükümetimiz demokratik bir hükümet değildir, sosyalist bir hükümet değildir. Bilimsel niteliği yönünden kitaplardaki hükümet şe-

¹⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.1, sh. 217.

²⁰ Mustafa Kemal; Nutuk, İstanbul, 1980, c.2, sh. 468-469 (Kültür Bak. Yay.) An İnan, Düşünceleriyle Atatürk, Ankara, 1983, sh. 238 (Türk Tarih Kurumu Yayını).

²¹ Mahmut Goloğlu, Cumhuriyete Doğru (1921-1922), Ankara, 1971, sh. 243.

²² Mahmut Goloğlu, aynı kitap, sh. 242.

killerinden hiçbirine benzemeyen bir hükümettir. Fakat ulusal egemenliği, ulusal iradeyi gerçekleştiren tek hükümettir. Bilimsel ve sosyal niteliği bakımından Halk Hükümetidir...Çalışarak haklara ve yetkilere sahip oluruz. Arka üstü yatmak ve çalışmadan yaşamak isteyenlerin sosyal topluluğumuz içinde yeri yoktur, hakkı yoktur...”, Mustafa Kemal, aynı konuşmasında, egemenlik haklarının halk tarafından zor ile alındığını ve bu yüzden egemenliğin hiçbir şekilde geri verilemeyeceğini de ifade etmişti: “...Bildığım, bilinmesi ve ilân edilmesi gereken bir gerçek varsa, o da milletin, hiç kimsenin uygun bulmasını gerekli görmeden, uygun bulmayanlara karşı ayaklanarak ulusal egemenliği almış ve öylece kullanmakta bulunmuş olmasıdır. Ve bu egemenlik hiçbir sebep ve surette bırakılmaz, başkasına verilemez. Bu egemenliği geri alabilmek için, alınırken kullanılmış olan araçları kullanmak gerekir...”²³.

Mustafa Kemal’in yaptığı bu konuşmalardan sonra, eskiye özlem duyanların ve yeni sisteme itiraz düşüncesinde olanların umudu kırıldı ve Osmanlı Anayasası’nın yerine, yeni anayasasının gerekliliği düşüncesi egemen oldu. Ancak, padişahlık, yani saltanat devam ediyordu. Bu yüzden, padişah VI. Mehmet Vahdeddin’e de yeni hükümeti ve meclisi onaylatmak gerekiyordu. Milli hükümet bu amaçla Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey’i, İstanbul’a, VI. Mehmet ile görüşmeye yolladı. 20 şubat 1921 günü, Ankara Hükümeti’nin Dışişleri Bakanı, İstanbul’da, Padişaha, Meclisi ve onun hükümetini tanımasını söyledi. Ancak, Vahdeddin herhangi bir tepki göstermeyip, gözleri kapalı oturmuş, cevap vermemiş, Yusuf kemal Bey de, Padişahın yanından ayrılmıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri iki gün sonra olayı öğrendi ve Bakanlar Kurulu tarafından gönderilen Yusuf Kemal Bey’in Meclisin izni olmadan Padişah ile görüşmesinin iyi olmadığı tartışıldı ise de, Mustafa Kemal Paşa olayı tatlıya bağladı. Ancak, Sadrazam Tevfik Paşa, Lozan Konferansı’na, İstanbul Hükümeti’nin de katılacağını bildirince, Mustafa Kemal Paşa buna çok kızarak “Türkiye’yi yalnız Büyük Millet Meclisi Hükümeti temsil edebilir” demiştir. Bunun arkasından temsil olayı için Tevfik Paşa, Meclise doğrudan doğruya başvurur. Artık, padişahlığın kaldırılması gerektiği konusunda bu olay nedeni ile Mecliste bir cereyan olmuştur.

30 Ekim 1922’de Dr.Rıza ile yetmişsekiz arkadaşının verdikleri önergede, İstanbul’daki hükümetin varlığını koruyacak hiçbir kuvvete sahip olmadığını, gölge durumunda bulunduğunu ileri sürmüş ve yeni durum

²³ Mahmut Goloğlu, aynı kitap, sh. 244-245

için "Asıl halk topluluğunun ve köylünün haklarını koruyan ve mutluluğunu sağlamayı kabullenen bir halk hükümeti idaresi kurmuştur. Durum bu iken, İstanbul'da düşmanlarla ortaklık yapmış olanların hâlâ halifelik ve sultanlık ve padişah ailesi haklarından söz ettiklerini görmekte şaşkınlık içinde kalıyoruz" denmekte ve hemen konunun esasına girmekteydi. Önerge oylanmış, 132 kabul, 2 red, 2 çekimser oy çıkmış, ama, Mecliste çoğunluk olmadığı için oylama ertesi güne kalmıştı. 1 Kasım 1922'de, önergeye ek madde ile "Halafetin Türklere, Osmanlı ailesine ait" olduğu kabul edildi. Mustafa Kemal Paşa söz alarak, Türkiye'nin saltanatın kaldırılması ile çağdaş, uygar devlet olacağını, kalkınabileceğini, halifelik makamında güçsüz ya da zavallı bir kişinin değil, "Dayanağı Türkiye Devleti olan yüksek bir kişinin" oturacağını ifade etti. Saat gecenin yarısına doğru oturum tatil edildi. 2 Kasım 1922 tarihli oylamada, Rize Milletvekili Ziya Hürşit Paşa'nın ben muhalifim diye seslenmesine karşın yapılan oylamada saltanat kaldırıldı²⁴.

4 Kasım 1922 günü İstanbul Hükümeti istifa etti. Esasen, alınan karardan sonra yapılacak bir iş de yoktu. Milletın gerçek temsilcileri Ankara'da bulunuyor ve millet adına yönetim mekanizmasını işletiyorlardı. Artık, dünyada imparatorluk gibi çağ dışı yönetimlerin varlığı yok denecek kadar azalmıştı. Saltanatın kaldırılacağı, çağdaş yönetim usullerinin bütün dünya ülkelerinde zamanla bu idarelerin yerine geçeceği belli idi. Üstelik, artık, İstanbul'daki hükümetin ne ordusu, ne maliyesini oluşturacak kaynakları mevcut değildi. Bu yüzden, milletın sesini yansıtan Ankara Hükümeti var iken hiçbir dayanağı olmayan İstanbul Hükümeti neye dayanarak hüküm sürecekti?. İstifadan sonra, Türkiye Büyük millet Meclisi Hükümeti Türkiye'yi temsil eden tek hükümet olarak kaldı. Bir zamanların üç kıtada hüküm süren İmparatorluğu kötü yönetim, çağdaş medeniyet ve teknikten uzak kaldığından, artık mevcudiyetini halktan uzaklaşmış olarak devam ettirdiğinden ve çok az bir toprak parçasını elde tutabildiğinden, yerini halk ile bütünleşen ve ulusal bağımsızlık savaşını millet adına sürdüren Ankara Hükümeti'nin çağdaş devlet düzeyindeki yönetimine terk etmek zorunda kalmıştı. 17 Kasım 1922 günü, Saraydan ayrılan Vahdettin İngiliz kuvvetlerinin başkomutanı olan General Sir Charles Harrington vasıtasıyla, bir İngiliz gemisine binerek kaçtı. 18 Kasım'da toplanan Bakanlar Kurulu, bir halife seçilmesine karar vererek, sorunu Meclise getirdi. Mecliste, Abdülmecid Efendi'yi halife ilân etti. Halife seçimi için üç

²⁴ Naşit Hakkı Uluğ, Halifeliğın Sonu, İstanbul, 1975, sh. 49-70.

aday gösterilmişti. 162 kişi oy kullandı. Abdurrahman Efendi 2, Selim Efendi 3, Abdülmecid Efendi de 148 oy aldı. Dokuz oy da çekimser çıktı²⁵.

Saltanat devrinden, Cumhuriyet devrine geçebilmek için bir geçiş dönemi yaşanmıştır. Atatürk'ün ifadesine göre, bu konuda iki fikir mevcuttu: Birisi saltanat devrinin devamı, ikincisi de, saltanat idaresine son vererek Cumhuriyet yönetimini kurmak. Cumhuriyet kurmak fikri, Mustafa Kemal'e aitti. Onun ifadesine göre, bunun tatbik mevkiine konulması için gerekli zaman kollanmaktadır. Yeni yasalar yapıldıkça, özellikle, Teşkilat-ı Esasiye Yasası yapılırken, saltanat taraftarları, padişah ve halifenin hukuk ve yetkisinin düzeltilmesinde ısrar etmişlerdi. Mustafa Kemal de şimdi bunun zamanı olmadığını açıklamıştı. Ancak, O, devlet yönetimini Cumhuriyet'ten bahsetmeden de, milli egemenlik dairesinde yöneterek, her an Cumhuriyet'e doğru yürümekte, saltanat ve hilâfet olmaksızın, Büyük Millet Meclisi'nin her türlü hakkını kendinde toplamakta, devlet başkanından bahsetmeksizin, onun görevini de, Meclis Başkanlığını da sürdürmekteydi. Saltanat kaldırıldıktan sonra hilâfetin yürütüleceğini, 2 Kasım 1922'de Petite Parisien muhabetine şöylece açıklıyordu: "Hilâfeti muhafaza edeceğiz. şu şartla ki, Büyük Millet Meclisi ve Millet Halifenin istinât edeceği bir mesnet ve kuvvet olacaktır"²⁶. Aynı konuşmasında, Mustafa Kemal, Millet Meclisi'nin halk tarafından seçildiğini ve yönetimin bir halk idaresi olduğunu açıklamaktaydı. Görüldüğü gibi, Mustafa Kemal Paşa, şimdilik halifeliğin devamına taraftar olmaktadır. Bunun nedeni, yüzyıllardır halifeye körü körüne bağlı olan halkı birdenbire bu kurumun kaldırılması sebebi ile karşısına almamaktan kaynaklanmaktadır. Üstelik, savaş devam etmektedir. Yeni bir karışıklığın çıkması Ankara Hükümetini zayıflatabilir. bu yüzden halifeliğin kaldırılması için uygun bir zamanı kollamak daha yerinde olacaktır. Halifelikten önce, sırada devlete verilecek şekil, O'nun kafasını daha çok meşgul etmektedir.

Saltanat kaldırıldığından yeni bir sistemin uygulanması ve çağdaş düzene geçişte daha sağlam ve rahat adımlar atılarak Cumhuriyet sistemine geçmek mümkün olabilirdi. Mustafa Kemal, bunun için ortamın uygun olduğuna da inanmıştı.

²⁵ Naşit Hakkı Uluğ, kitap, sh. 96-97.

²⁶ Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal (Der: Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, N. Birinci, A. Uzman), İst. 1981, sh. 1079-1081.

20 Ocak 1923 tarihli İstanbul gazeteleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bütün programlarında Mustafa Kemal'in belirttiği şu iki maddenin esas olduğunu vurgularlar: 1-Tam bağımsızlık 2-Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olması. Aynı gazeteler, birinci maddenin ifadesinin "Misak-ı Milli", ikincisinin ise "Teşkilât-ı Esâsiye" olduğunu, Misâk-ı Millinin ordu tarafından sağlandığını, Teşkilât-ı Esâsiyenin ise, kitaplara geçmeden önce, fikir ve vicdanda oluştuğunu, Meclisin de bunu uyguladığını belirtirler. Aynı gazeteler, millet egemenlik haklarından yoksun bırakılırsa, ayaklanarak zorla bunu elde eder demektirler. Mustafa Kemal Paşa, 18 Ocak 1923'te halka hitaben yaptığı konuşmada "Şurasını açıkça söylemek lâzımdır ki, bu milletin üçbuçuk seneye sıkıştırdığı dava çok azimetlidir" demektedir, Fransızların büyük ihtilâllerini (1789) kesinleştirmek için bir asır uğraştıklarını, her yeni harekete karşı bir muhalefetin olduğunu, buna irtica dendiğini, bunu önlemek için önceden tedbir almak gerektiğini, bir inkılâbı yapanların bu gibi olumsuz hareketleri ezecek kudrete sahip bulduklarını, milletin egemenliğinin sürekli olduğunu, milletin egemenliğine dikilecek gözlerin çıkarılacağından bahs etmekteydi²⁷.

24 Temmuz 1923'de Lozan Antlaşmasının da imzalanmasından sonra, Mustafa Kemal Paşa artık Cumhuriyetin ilânı zamanının geldiğine inanmış ve açık açık Cumhuriyet'ten bahseder olmuştur. 16 Eylül 1923'te, Trabzon Halk Fırkasını ziyarette, kendi şerefine verilen ziyafet sırasında bunu açıkça dile getirmiştir: "Bütün cihan bilsin ki benim için bir taraflılık vardır: Cumhuriyet taraftarlığı." Kamu oyununda, özellikle taşrada bu fikre karşı bir tepki olmamıştır.

Cumhuriyetin ilânından sonra, bazı İstanbul gazetelerinin dediği gibi Cumhuriyet ansızın ilân edilmemiştir. Rauf Bey de, bu şekildeki ifadesi ile yanılmıştır. Cumhuriyet, Mustafa Kemal Paşa'nın kafasında devamlı mevcuttur ve 1923 Eylül'ünden itibaren Mustafa Kemal Paşa bunu sürekli tekrarlamaktadır. 23 Eylül 1923 tarihinde Neue Freie Presse Gazetesi Muhabirine verdiği ve 27 Eylül 1927 de Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlanan beyanatında da Cumhuriyetin ilân edileceği açıkça beyan olunmaktaydı: "Teşkilât-ı Esâsiye mucebince hâkimiyet bilâ kayd ü şart milletindir. İcrâ kudreti olan Meclisde tecelli ve temerküz itmişdir diye sarahat vardır. Bu iki kelimeyi bir kelimedede izah edebilmek için hangi lügatda aranırsa aranırın mezkûr kelime CUMHURİYET olacaktır. Binaenaleyh, Türkiye'nin

²⁷ Lütfi Fikri; Meşrutiyet ve Cumhuriyet, İstanbul, 1339, sh. 8-9.

dahili tekâmülü daha bitmemiştir. Daha tadilat ve terakkiyat vukubulacak ve bilumum tekâmülat CUMHURİYET esasına müncer olacaktır. Türkiye'de hal-i hazırda olduğu kadar ileride de daha ziyade demokratik bir Cumhuriyet teşkil edecek ve bu Cumhuriyet hiçbir surette garb Cumhuriyetlerinden farklı olmayacaktır²⁸.

Mustafa Kemal, Türkiye'nin iç gelişmelerinin henüz bitmediğini, daha değişiklikler ve ilerlemelerin olacağını ve bütün ilerlemelerin Cumhuriyet esasına bağlı olacağını, Türkiye'deki inkılâpların Cumhuriyet yönetimi altında süreceğini, söylemişti. Nitekim, Cumhuriyetin ilânından sonra, inkılâpların yapılması ve uygulanmasına Cumhuriyet rejimi içersinde devam olunmuştur.

Mustafa Kemal, imkân ve şans zamanı geldiğinde son derece isabetli ve yerinde kararlar almakta, sürekli ülkesinin ve milletinin geleceğine uygun hareketleri gerçekleştirmekteydi. Cumhuriyetin ilânında da aynı yolu izlemiştir. 1923'de Cumhuriyetin ilânı için fırsat da doğmuştur. Fethi Beyin başkanlığındaki Bakanlar Kurulu yıpranmıştı. Ali Fuat Paşa, ordu kumandanı olmak için, 22 Ekim 1923'de Meclis Başkanlığı görevinden ayrılmıştı. Başbakan Fethi Bey de, daha iyi çalışabilmek için İçişleri Bakanlığı görevini bırakmıştı. Halk Partisi Grubu, Mustafa Kemal Paşa'ya danışmadan Meclisin ikinci başkanlığına bir süre önce başbakanlıktan ayrılan Rauf Bey'i, İçişleri Bakanlığına da Erzincan Milletvekili Sabit Bey'i aday seçmişti. Mustafa Kemal Paşa ise bu adayları tutmuyordu.

26 Ekim günü Bakanlar Kurulu istifa kararını Mustafa Kemal Paşa'ya sunmuştu. Bakan olmak için heveslilere bir kapı açılmıştı. Mustafa Kemal Paşa, bu kadar çok heveslinin bir yerde, Meclis çoğunluğunun güvenini sağlayabilir idi. O, çabucak hedefe varmak ve Cumhuriyeti ilân etmek için zamanın geldiğine inandı.

Mustafa Kemal, 28 Ekim 1923 günü, Meclis Binasını terk edip, Çankaya'ya gidecekken, koridorlarda Kemalettin Sami Paşa ile Halit Paşa'ya rastlar. Kendisiyle görüşmek için geç saatlere kadar orada beklediklerini anlayınca, akşam yemeğine gelmeleri için, onlara, Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa ile haber yollar. Yemeğe İsmet Paşa, Kâzım Paşa ve Fethi

²⁸ Lütfi Fikri; Meşrutiyet ve Cumhuriyet, İstanbul, 1339, sh. 11. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c.III, sh. 63-66.

Bey de gelecekerdi. Mustafa Kemal, Çankaya'ya gittiğinde kendisini görmek için gelen Rize Milletvekili Fuat, Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey'lere de rastlar. Mustafa Kemal, Çankaya'da beraber yenilen yemekte, yarın Cumhuriyet ilân edileceğini açıklar. Hepsi tarafından çok yerinde görülen karar üzerinde nasıl çalışılacağını yemekten sonraki konuşmalarında da anlattıktan sonra gerekli direktifleri de veren Mustafa Kemal, misafirler gittikten sonra, Köşkte, İnönü ile kararı gerçekleştirmeyi sağlayacak olan kanun tasarısı üzerinde çalışmalara başladılar. 1921 Anayasasının devlet şekli üzerindeki maddeleri incelendi ve sonunda beş maddelik bir tasarı taslağı hazırlandı. Birinci madde "Türkiye Devleti'nin hükümet şekli Cumhuriyettir" şeklinde idi²⁹.

Artık, karar verilmişti. Hiçbir kuvvet Mustafa Kemal'i bu karardan döndüremezdi. Nitekim, Mecliste, 29 Ekim günü, Yunus Nadi, Cumhuriyet için Mustafa Kemal'e "Bunu en kuvvetli zamanımızda yapmalıyız" deyince, O da "En kuvvetli zamanımız bugündür" demiştir. Gerçekten de en kuvvetli zaman o andı. Türkiye itilâf devletleri ile yaptığı savaşı başarı ile sonuçlandırmış, saltanat kaldırılmış, Lozan Antlaşması imzalanmış ve Türkiye bütün dünya devletleri tarafından tanınmış olup, gerek dış dünyada, gerekse Türkiye içinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Mustafa Kemal büyük kurtarıcı ve Türkiye'yi yeni ufuklara yönlendirecek kişi olarak tanınıyor ve anılıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, 29 Ekim 1923'de, öğleden sonra birbuçukta toplanan Halk Partisi Grubunda ilk sözü alarak, güçlü ve dayanışmalı bir hükümetin kurulabilmesi için anayasanın bazı noktalarına açıklık getirilmesini belirterek, hazırlanmış olan beş maddelik taslak metnini divan kaptiplerine okuttu.

Konuşmalar sırasında, Konya Milletvekili Eyüb Sabri Efendi, Anayasaı değiştirmeye yetkilerinin olduğunu ve hükümet şeklinin Cumhuriyet olacağını söyledi. İsmet Paşa, Avrupa'daki gibi, Meclis Başkanı yerine devlet başkanı olmasının gerektiğini, Cumhurbaşkanı olmadan, başbakan olmayacağını öne sürdü.

Bu tartışmalara biraz sonra etraflıca değineceğiz. Önce, projenin hazırlanışını görelim. Naşit Hakkı Uluğ'un ifadesine göre, Lozan Antlaşmasının (24 Temmuz 1923) imzalandığı günlerden birkaç gün sonra, Mustafa Kemal, özel kaleminde memur ve şahsî güvenini kazanmış olan

²⁹ Mustafa Kemal; Nutuk, İstanbul 1980, c.III, sh. 427-428 (Kültür Bak. Yay.).

Hasan Rıza (Soyak)ı çağırıp, yeleşinden küçük bir kağıt çıkarmış ve ona “— Bunları al, müsvedde halindedirler, beyaz edeceksin, yazılar karışıktır, dikkat et okuyamadığın veya anlayamadığın yer olursa beni çağırıp sorarsın, bunları şimdilik yalnız sen ve ben bileceğiz. Amirlerine dahi bahsetmene lüzum yoktur” demişti. Hasan Rıza, bunların, 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Yazısının maddelerini değiştiren ve Türkiye Devleti’ne “Cumhuriyet” şeklini veren taslak olduğunu görmüştü. Gazi’nin kararı açıktı. O Türkiye Devleti’nin hükümet şeklinin Cumhuriyet olmasını istemekteydi. Gazi, Teşkilât-ı Esâsiye yazısından ve eski Kânûni Esasinin maddelerinden de yararlandıktan sonra tam bir anayasa projesi ortaya koyuyor ve hazırlattığı metni Hasan Rıza’ya verip “— Bunu al, Adliye Vekili Seyit Bey’e götür, yarına kadar bunları okusun, Cumhuriyet ve halk hâkimiyeti mefhumları ile umûmi hukuk kaideleri bakımlarından tetkik etsinler ve mütalalarını bildirsinler. Meselenin şimdilik üçümüz arasında kalmasını arzu ettiğimi Seyit Bey’e söylersin” diyor. Profesör Seyyit Bey, ertesi gün müsveddeyi geri verirken, bunun pek mükemmel bulunduğunu, esaslarda aynı görüşte olduğunu, ancak, birkaç noktada mütalaa kaydettiğini açıklıyor. Bu proje, Ekim sonunda Meclise verilen projedir.

Uluğ 28 Ekim akşamı Çankaya’da konuşulan bu proje, 29 Ekimde, öğleden sonra Halk Fırkası’nda tartışılıp, saat 18.00 de kabul edilen projedir demektir. Mustafa Kemal, Halk Fırkası’ndaki toplantıdan önce, Meclisteki odasına bazı milletvekillerini çağırmış ve onlara son şeklini verdiği anayasa projesini göstererek fikirlerini açıklamıştı. Halk Fırkası toplantısı başlayınca da söz alarak, Hükümet buhranını önleyecek tedbir olarak Anayasanın bazı maddelerinin değiştirilmesi lüzumunu anlattı ve projeyi okuması için katibe vererek kürsüden ayrıldı.

Proje okunduktan sonra, ilk sözü alan Sabit Sağıroğlu, öncelikle kabineme meselesi üzerinde durdu, anayasa değişikliğinin sona bırakılmasını istedi. Ebubekir Hazım Tepeyran ise, partinin anayasayı değiştirme yetkisini kabullenmeyip, bu gibi tekliflerin Mecliste serbestçe görüşülmesini istedi. Yunus Nadi, Tepeyran’ın yetkisizlik iddiasını red etti. Karesi Milletvekili Vehbi Bey, şimdiki kadar anayasa üzerinde yapılan çalışmalardan haberdar olmadığını, bütün bilgiyi basından öğrendiğini açıkladı. Kastamonu Milletvekili Halit Akmansü de, anayasa sorununun derhal halline taraftar olmadığını, bilim adamlarından bilgi verilmesini istedi. Hamdullah Suphi Tanrıöver, teklifin dört yıl önceki anayasaya açıklık getirdiğini belirtti. Adliye Bakanı Seyyit Bey, önerinin yeni bir şey olmadığını, yasaların gereksi-

nimden doğduğunu açıkladı. İsmet Paşa ve Abdurrahman Şeref Bey, öneriyi destekleyen ateşli konuşmalar yaptılar. Eski Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek de derhal yasa ile işlemin tamamlanmasını isteyince, proje grupca kabul olundu³⁰.

Mustafa Kemal, henüz Cumhuriyetin ilân edilmediği sırada, aynı gün Fransız gazeteci Maurice Pernot'ya Osmanlı İmparatorluğu'nun neden yıkıldığını, düşüncelerinin batıya dönük, bugünkü hükümetin az çok Cumhuriyet olduğunu, politikalarının dine karşı olmadığını izah etmekteydi: "Osmanlı İmparatorluğu'nun düşüşü, batıya karşı elde ettiğimiz başarılarından çok gururlanarak, kendisini Avrupa uluslarına bağlayan bağları kestiği gün başlamıştır. Bu bir yanlışlıktı. Bunu tekrar etmeyeceğiz. Vücutlarımız doğuya ise, düşüncelerimiz batıya dönük kalmıştır...Ulusal egemenliği ilân ettik. Kelimeler üzerinde oynamayalım. Bugünkü Türk Hükümeti az çok Cumhuriyettir...Politikamızı, dine aykırı olmak şöyle dursun, din bakımından eksik bile hisdediyoruz. Türk ulusu dindardır..."³¹.

Mustafa Kemal, Türk Tarihi hakkında en doğru ve kesin sonuçlara ve sentezlere varabilmektedir. Yusuf Akçuraoğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışını yirmiiki sebebe dayandırmaktadır. Gerçi, bu sebepleri şimdi daha da artırmak mümkündür, ama, Mustafa Kemal, düşüş sebebini, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile bağlarını kesmesi ile başladığını belirtmekle, Onun, Avrupa'dan teknik, ekonomik, bilim, siyasî askerî, ilmî alanlardan kopuşu ile izah etmek istemektedir ki, bu güzel bir sentezdir. Esasen, kendisi Osmanlı İmparatorluğu'nun son devirlerini yaşadığından, Avrupa'ya da gidip Osmanlı toplumu ile batı toplumunu karşılaştırmak olasılığını bulduğundan olaylara da çok yakın ve içindedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Cumhuriyet ilân edilmeden aynı gün Pernot'ya verdiği beyanattan da anladığımız göre, henüz Cumhuriyet ilân edilmediği için O, son derece temkinlidir. Kelimelerin önemi olmadığını, şu andaki yönetimin Cumhuriyet düzeni içinde kabul edildiğini, kesin düşüncesinin de bu olduğu gerçeğini vurgulamaktadır. Ayrıca, din konusunu izah ederken de, kendilerini bu konuda eksik hissettiklerini belirtmesi, ilerde bu konuda yapılacak girişimlerin olacağını da ortaya koymakta-

³⁰ Naşit Hakkı Uluğ, Hakimiyet-i Milliye Kayıtsız Şartsız Milletindir- ve "Yarın Cumhuriyet İlân Edeceğiz", Cumhuriyet Gazetesi, 28-30 Ekim 1963, Mustafa Kemal Nutuk, c.II, sh. 429-432.

³¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.III, sh. 68-69.

dır. Bu da vatandaşların din ile ilgili işlemlerinin siyasî olayların dışında gerçekleştirmesi noktasına gelip, dayanacaktır. Bunun sonunda da halifelik kaldırılmış olacaktır.

Anayasa Komisyonu çalışmalarını tamamlamıştı. Tasarı son şeklini aldıktan sonra, Meclise sunuldu. İlk sözü komisyon başkanı olan Yunus Nadi Bey aldı. "...Sunduğumuz teklif, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin uluslararası alanda sahip olduğu adın belirlenmesinden ibarettir. Çünkü, uluslararası alanda belli olan adlardan birinin alınması gereklidir. Egemenliği kayıtsız ve şartsız ulusa veren, ulusu kendi kendine yönettiren hükümet şeklinin adı Cumhuriyettir. Bundan ötürü gerçek adımızı almak üzere, bunu Anayasamızın birinci maddesine, anlamı zâten bu maddenin içinde bulunan bir fıkra ile ekliyoruz...." dedi. Daha sonra söz alan Manisa Milletvekili Vâsıf Bey, teklifin lehinde konuşarak Saray ve çevresinden kurtulunmasını belirtir ve anayasa komisyonumuzun bugün karışımıza getirdiği esas, bu amacı tam olarak içine almakta ve sağlamaktadır. Zaten bir Cumhuriyet idaresi içinde olduğumuz halde gerçeği açıklamaktan çekinmek tereddüt anlamına gelir ve düşmanlarımızın aşırı isteklerini uyandırır..." dedi. Konya Milletvekili Eyüb Sabri Efendi ise, "Bizim hükümetimiz bugün Cumhuriyet olmuyor. Kurulduğu gündenberi Cumhuriyettir. Fakat bazı ihtiras ocaklarını alevlendirmemek için adı açıklanmamıştır. Bugün artık gerçek adını alacağı dönem gelmiştir..." Antalya Milletvekili Rasih Efendi de "...Cumhuriyet ilân etmekle, Türk devleti bundan sonra başında, soydan gelme bir hakla oturmuş kimse görmeyecektir...." dedikten sonra konuşmalar yeterli görülmüştür.

Görüldüğü üzere, Millet Meclisindeki konuşmaların hepsi Cumhuriyetin lehinedir. Aleyhine tek bir konuşma bile olmamıştır. Bu da, yalnızca Mustafa Kemal Paşa'nın değil, bütün Meclis üyelerinin Cumhuriyet ilânına taraftarı olduğunu gösterir. Bunlardan Eyüp Sabri, çocukluktan beri Cumhuriyete aşık olduğunu ifade etmişti. Bu da Meclis içinde ahenkli bir çalışmanın ve birliğin mevcut olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Esasen, bu böyle olmasaydı, Mustafa Kemal Paşa'nın inkılâpları gerçekleştirmesi, bu kadar kolay olamazdı. Cumhuriyetin ilânını belirten birinci madde Mecliste büyük bir coşku ile ve "Yaşayın Cumhuriyet" sesleri ile kabul edildi. Bundan sonra, ikinci madde üzerinde söz alan Şebinkarahisar Milletvekili ve şair Mehmet Emin (Yurdakul) "...Cumhuriyetin ruhu önünde saygı ile ayağa kalkarak üç kez (Yaşayın Cumhuriyet) diye hükümetimizi sevgi ile anmanızı dilerim" demiş ve bu oylanmadan herkesin uygun görmesi sonucunda "Yaşayın Cumhuriyet" sesleri ile yerine getirilmişti.

Daha sonra Cumhurbaşkanı'nın hemen seçilmesi ve yüzbir kez top atışı yapılmasını öngören önergelere de geçildi. Gizli olarak yapılan oylama sonucunda, Mustafa Kemal 158 oyun hepsini de alarak Cumhurbaşkanı seçildi. Saat 8.30 da Cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa, söz alarak Meclise teşekkür etti³².

Mustafa Kemal Paşa, bu teşekküründe, milletin sahip olduğu üstün niteliğini ve yararlılığını, hükümetin yeni adı ile uygarlık dünyasına kolaylıkla uyum sağlayacağını, Türkiye Cumhuriyeti'nin dünyadaki yerine lâyık olduğunun eserleriyle ispatlanacağını açıkladı. Mustafa Kemal'in, Meclis arkadaşlarıyla, samimi ve sıkı bir çalışma içinde olacağını, milletle hep beraber ileri adımlar atılacağı yolundaki sözlerinden sonra, Afyon milletvekili Kâmil Efendi kürsüde bir dua okudu ve İkinci Büyük Millet Meclisi'nin tarihi oturumu sona erdi.

Cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa, anayasanın yeni hükümüne göre, İsmet Paşa'yı başbakan olarak atadı. O da kurduğu kabineyi Mustafa Kemal'e sundu ve Mustafa Kemal de bir tezkere ile yeni hükümet listesini Meclise sundu. Yeni hükümet, oylamaya katılan üyelerin oy birliği ile yani yüzaltmışaltı oy ile güven oyu aldı. Bir süre sonra, işlerinin çokluğundan dolayı Mustafa Kemal Halk Partisi genel başkanlığını da İsmet Paşa'ya verecektir.

Cumhuriyetin ilanı, yurt dışında da büyük bir sevinç uyandırmıştı. Her taraftan telgraflar geliyordu. Halife Abdülmecid, Batı Trakya Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti, İstanbul Üniversitesi öğrenci dernekleri bunlar arasında sayılabilir³³. Şimdi, Cumhuriyetin kamuoyunda nasıl karşılandığına etraflıca değinebiliriz.

Cumhuriyetin ilânından yirmi altı gün önce, Yenigün Gazetesinde yeni yönetimin Cumhuriyet olacağı yolunda "Cumhuriyet idaremiz tasrih ve yakında ilân olunacaktır" tarzında bir haber yer almıştı. Bunun, Mustafa Kemal'in nabız yoklaması olasılığı için çıkartılan bir haber olarak yorumlanması mümkündür. Çünkü, aynı yazıda Cumhurbaşkanlığının meclis başkanlığından ayrılması, ya da eski durumun korunmasının söz konusu olduğu, yeni tasarının yasa ve yürütme yetkilerini-Bakanlar Kurulunun görev ve yetkilerini-Meclise bıraktığı gibi yasa tasarısında yer almış olan

³² Mahmut Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti (1923), Ankara, 1971, sh. 308-314, Mustafa Kemal, Nutuk, II, sh. 434-440 (Kültür Bak. Yayını). Cengiz Kürşat, TBMM'de Cumhuriyetin Kabulü, İstanbul, 1985, Belgelerle Türk Tarihi D., sayı. 8, sh. 16-21.

³³ Mahmut Goloğlu, aynı kitap, sh. 314-316.

hususlar mevcuttu. Nitekim, alınan özel haberlere göre, bu haberin doğruluğunun kesin olduğu, esasen, meclis başkanının Cumhurbaşkanı'nın görevini yerine getirdiği, bu yenilikle Cumhurbaşkanlığının meclis başkanlığından ayrılmış olacağını belirten gazete, bu bilgileri mecliste uzman ve yetkili bir kişiden aldığını belirtmekte, ancak, bu kişinin adını vermemektedir. Bu sıralarda Cumhuriyet'ten bahseden tek kişi vardı. O da Mustafa Kemal'dir. O basının kamuoyu üzerinde ne kadar etkili olduğunu bilmekte ve böylece kamuoyunu Cumhuriyetin ilânına doğru hazırlıklarını geliştirmektedir. Böylece, hem Mecliste bu düşünce etrafında bir oluşum hazırlanmış, hem de kamuoyunu bu fikre hazırlamıştır. Bu fikre karşı o tarihlerde, gazetelerde menfi bir yazı çıkmadığına göre, durum Cumhuriyetin ilânı için müsaitti.

Aynı gazete, 30 Ekim 1923'de, Büyük Millet Meclisi'nin hükümet şeklini tesbit eden Teşkilât-ı Esâsiye"yi düzenleyerek, Türkiye Cumhuriyeti'ni ilân ettiğini bütün dünyaya duyuruyordu. Cumhuriyetin ilânı İstanbul, İzmir ve yurdun diğer köşelerinde büyük bir sevinçle karşılanmıştı. Ankara'da halk her yerde gösterilere başlamış, resmî daireler tatil edilmiş idi. 31 Ekim Çarşamba günü genel tatil yapılmıştı. Cumhuriyet'in ilânı, İzmir Müstahkem Mevki Komutanlığı'na gece yarısı bildirilmiş ve gece saat birde kaleden bu mutlu olay top atışları ile kutlanmıştı. Vapurlar her yerde bayraklarla donatılmıştı.

Ancak, Atatürk'ün de ifade ettiği gibi, yalnız İstanbul'daki iki-üç gazete ve bazı kişiler, Cumhuriyet konusunda halkın sevincine katılmadılar ve Cumhuriyet ilânına ön ayak olanları tenkit ettiler. Hatta, "Yaşasın Cumhuriyet" başlığı altındaki bazı yazılar bile Cumhuriyetin kabul ve ilân edilmesini garip buluyor, bunu "sık boğaza getirilmiş gibi bir hal" olarak niteliyordu. Oysa, daha önce de belirttiğimiz üzere, 1923 yılında Mustafa Kemal, Cumhuriyetin ilân edileceğini sık sık ihsas etmişti. Yenigün Gazetesinin bu konudaki yayını da belliydi. O halde, Cumhuriyetin ilân edileceği daha önce duyurulmuş ve gerekli çalışmalar yapılmıştı. Bu yüzden bunun aceleye getirildiğini öne sürmek doğru olamazdı. Ayrıca, İstanbul'daki bu birkaç gazete, Cumhuriyetin alkışlarla, top atışı, ile kutlanmasını tenkit ediyor ve "Cumhuriyet alkış ile, dua ile, şenlik ve donanma ile yaşamaz", "Cumhuriyet bir tılsım değildir. Millet Meclisi'nde bir büyü yapıldı. Bundan sonra her iş kendiliğinden düzelecek, her derdin çaresi kendiliğinden bulunacak değildir" şeklinde ifadeler kullanıyorlardı³⁴.

³⁴ Mustafa Kemal; Nutuk, c.II, İstanbul, 1980, sh. 442-446.

Hiç şüphe yok ki, demokratik bir ortamda her türlü tartışma olabilir. Ancak, yirminci yüzyılın ilk yirmi yılına kadar, halk idaresinden uzun süre uzak kalmış, anayasayı iki kez 1878 ve, 1908'de de elde edip, bir türlü tatbik edemeyen bir topluma, saltanat ve hilafet gibi uzun seneler alıştığı kavramları terk ettirip, Cumhuriyet gibi halk idaresine dayanan bir sistemi kabul ettirmek çok zordu. Çünkü, toplum daha önce anayasaya sahip çıksaydı, belki bu felaketler başa gelmeyecek ya da en azından Osmanlı toplumu bu kadar geri kalmayacaktı. Aydın sınıfının çok az olması ve eski düzene bağlı muhafazakarların çokluğu bir türlü bu rejimin tutunmasını sağlayamamıştı. Şimdi de birkaç çatlak ses olacaktı. Bu birkaç çatlak sese karşın, Türk halkı Mustafa Kemal'e ve Meclise güveninden dolayı, büyük çoğunlukla bu sistemi benimsemiştir. Mustafa Kemal, demokratik düşünceye itibar ettiğinden bu konuda olan tenkitlere kızmamıştır. Meclisin toplantıda olmadığı bir sırada, O'nun güven oyu verdiği bir kabinenin düşürüleceği yolundaki asılsız fikirler, Cumhurbaşkanlığı gibi bir hakkın, padişahlara bile verilmediği yolundaki ithamlar, Mustafa Kemal'i izlediği yoldan döndürmemiştir.

Mustafa Kemal, Cumhuriyetin ilânının çok yakın olduğunu, yalnız kamuoyu değil, Ankara'da önemli mevkilerdeki kişilerin de bilmediğini, Cumhuriyetin ilânına engel olamayan bazı kişilerin alaycı yazı ve tenkitlerine karşın, bunların "Cumhuriyet prensiplerinin ilgili kanunda gördükleri kusur ve eksiklikleri tenkit etmelerini samimi saymak için saf olmak lâzımdır" dedikten sonra ve eğer onlar Cumhuriyetin iyi ve onun ilânının pek yerinde olduğunu belirttikten sonra tenkitlerini yazsalar idi, iddialarında haklı olabilirlerdi tezini ileri sürmüştür³⁵. Bu gazete yazarları ve muhafazakar bazı kişiler, hiç şüphesiz eskinin tutkusu ile yaşayan, yenilikleri kabul edemeyen kişilerdi. Bu yüzden, Mustafa Kemal'in bu tezi karnımızca çok yerindedir.

Rauf Bey de, İstanbul temsilcisi olarak Cumhuriyeti iyi karşılamamıştı. Ancak, Mustafa Kemal'in ifadesine göre, Rauf Bey'i ve kendisi gibi düşünenleri telaşa düşüren husus, Cumhuriyet ile devlet başkanlığının halifenin şahsı yerine, Cumhurbaşkanı'nı geçmiş olması meselesidir. Mustafa Kemal'e göre, Rauf Bey Cumhuriyete karşı olduğunu itiraf etmemekle beraber, Cumhuriyetin millete saadet getirmeyeceğine inanmaktadır³⁶.

³⁵ Zeki Arkan, Cumhuriyetin İlanı ve İzmir Basını., Ank. 1985, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı. 3, sh. 965-976.

³⁶ Mustafa Kemal; Nutuk, c.II, sh. 451-452.

Rauf Bey, İstanbul'da bir demeç vermiş ve bunda "Cumhuriyetin ilânında acele edilmiştir. Bu aceleye sebep olanlar, sorumsuz kişilerdir. Bu hareket tarzının iç yüzünü anlamak lâzımdır...Cumhuriyetin ilânını zârûrî kılan sebep ne imiş?. Cumhuriyetin bizim için gerçekten yararlı ve lüzumlu olduğu ispat edilmelidir." Mustafa Kemal, bu meseleye iyice eğilmek gereğini duymuştur. Mecliste Rauf Bey'den bunların hesabı sorulmuştur. Rauf Bey, Mecliste imtihan edilince, yaptığı konuşmada, duygularının Cumhuriyet'ten yana olduğunu söylemiştir. Ancak, bu olsa olsa kendisini kurtarmak için söylenmiş olmalıdır. Çünkü, bu sözlerinde samimi değildi. Ankara'dan ayrılırken, kendisine Cumhuriyet'ten bahseden Kâzım Paşa'ya (Meclis Başkanı) "Buna engel olabilersen, memlekete büyük hizmet etmiş olursun" demesi bu samimiyetsizliğin bir ifadesi olmak gerekir³⁷. Gerçekte Rauf Bey, Cumhuriyete samimi olarak inanmıyordu. Nitekim, halifelğin kaldırılması sırasında yaptığı konuşmalarda da, şiddetle halifeliği savunması, Onun samimiyetsizliğinin en açık delilidir.

Mustafa Kemal, gerek Cumhuriyet konusunda, gerek diğer konularda her türlü fikrin samimi ve yasal olması şartıyla tartışılmasına taraftar olduğunu ifade etmekten hiç kaçınmamaktaydı. Cumhuriyetin ilânından bir ay sonra, Tercüman-ı Hakikat başyazarına, 4 Aralık 1923'te verdiği demeçte, Cumhuriyetin nasıl kazanıldığını, bu konuda fikir tartışmalarının serbest olduğunu şöylece ifade etmişti: "Cumhuriyetimiz öyle zannolunduğu gibi zayıf değildir. Cumhuriyet bedava da kazanılmış değildir. Bunu istihsâl için mebzûlen kan döktük. Her tarafta kırmızı kanımızı akıttık. İcâbında müessesatımızı müdafaa için lâzım olanı yapmaya âmâdeyiz. Cumhuriyet serbest-i eskâr taraftarıdır. Samimi ve meşrû olmak şartıyla her fikre hürmet ederiz. Her kanaat bizce muhteremdir. Yalnız muarızlarımızın insafli olması lâzımdır..."³⁸.

Cumhuriyet rejimi birinci yılını doldurduğunda, Mustafa Kemal, 31 Ekim 1924'de, Vakit Gazetesi muhabirine, Cumhuriyet İdaresinin Türk Milleti'nin tabiat ve ruhuna en uygun yönetim tarzı olduğunun ispat edildiğini, ancak, bu kadar zaman yıpranmış olan memleketin açıklarının bir sene içinde kapatılmasının olanaksız olduğunu da ifade etmekten kaçınmamıştı: "Cumhuriyetin ilk senesi beklediğimiz feyzi tamamen vermiş midir? Memleket o kadar harap, millet o kadar yıpranmış bir hale getiril-

³⁷ Lord Kinross; Atatürk "Bir Milletten Yeniden Doğuşu", İstanbul, 1972, sh. 584, Mustafa Kemal; Nutuk, II, sh. 463-467.

³⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.III, sh. 71-72.

miştir ki, uzun bir mazinin açtığı bu rahneleri bir sene kadar kısa bir zamanda Cumhuriyet idaresinin dahi tamamen kapatabilmesine elbette imkân olamazdı. Fakat, Cumhuriyetin feyzleri bütün memleketin ufuklarında herhalde kuvvetli ümitler verebilecek kadar nurludur. Bunu memleketin en kuytu köşelerinde dahi suhûletle müşahade etmek mümkündür”³⁹.

Mustafa Kemal’in ifade ettiği gibi, sanayii, ekonomik, teknik, mülki, adli, sosyal yönlerden çok geri kalmış, ilk planda her zaman İstanbul düşünülmüş olan bir memlekette, her türlü kalkınmanın bir sene içerisinde gerçekleşmesi olanaksızdı. Bu bakımdan Cumhuriyet aleyhtarlarının Cumhuriyetin her şeyi iyileştirmeyeceği konusundaki ithamlarına da katılmak mümkün olamaz. Çünkü Cumhuriyet Türkiye’nin yaralarını sarması ve ileriye gitmesi için ilk adımdır. Gerisi, sonraki uzun seneler içerisinde gerçekleşecektir. Mustafa Kemal de bundan ümitli olduğunu ifade etmektedir.

Mustafa Kemal, Cumhuriyetin ilk yılını doldurduğu zaman, halkın bu rejimi koruyacağı yolundaki düşüncelerinin doğrulandığını, 1 Kasım 1924’de, Meclisin ikinci dönem ikinci toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada ifade etmiştir. Ona göre, Cumhuriyet ufak ya da büyük bir engelle karşılaşmamıştır. Bu da kendisinde rejimin halk tarafından korunacağı düşüncesini doğurmuştur.⁴⁰ Cumhuriyet, Mustafa Kemal’in en büyük ve korunması üzerinde hassasiyetle durduğu bir inkılâptır. Nitekim, İzmir Suikastından sonra Anadolu Ajansına 19 Haziran 1926’da verdiği demeç de bunu göstermektedir. “...Benim naciz vücudum birgün elbet toprak olacaktır, fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet pâyidar olacaktır”⁴¹.

Mustafa Kemal’in, Cumhuriyetin birinci yıldönümünde verdiği demeçteki ümitli hava, 1927 de kısmen gerçekleşmiş, Cumhuriyet Rejimi başarılı olmuş, inkılâpların bir kısmı gerçekleşmiş, bir kısmı da gerçekleşmek üzeredir. Mustafa Kemal Paşa, 1927 yılında Cumhurbaşkanlığına ikinci kez seçilince, 1 Kasım 1927’de üçüncü dönem birinci toplanma yılını açarken bunu açıkça ifade etmişti. O bu ifadesinde, dört sene içinde, büyük bir azimle islahat ve ilerlemelerin ne kadar sağlam esasa dayalı ve Cumhuriyetin Türk Milletinin candan aradığı bir devlet şekli olduğunun anlaşıldığını vurgulamıştır⁴².

³⁹ Aynı kitap, c.III, sh. 75-76.

⁴⁰ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.I, sh. 333.

⁴¹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.III, sh. 80.

⁴² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.I, sh. 353-354.

Bundan sonra, Türkiye Cumhuriyeti rejimi sürekli hayatiyetini sürdürmüş olup ve O'nun belirttiği gibi sonsuza kadar da sürecektir.

MUSTAFA KEMAL'İN HALK İLE BÜTÜNLEŞMESİ:

Mustafa Kemal Paşa, 1923-1928 arasında yaptığı gezilerde, halka inkı-lâpların gereğini ve lüzûmunu etraflıca anlatmış, halkın kendi etrafında olduğunu ve inkılâpları benimsediğini görünce, bunların uygulamasına geçmişti.

Gazi Paşa, gittiği yerlerde Türk halkı ile birlikte olmayı, onlarla toplu olarak ya da tek tek görüşmeyi, dertleşmeyi, fikir alışverişinde bulunmayı ön plâna almıştır. Ulusal kurtuluş savaşı sırasında, Türk halkının, yanında nasıl büyük bir inanç ve azimle yer aldığını ve onun kahramanlığını unutamıyor, gittiği yerlerde sürekli bunu tekrarlıyordu. Diğer taraftan gittiği yerlerde dinî konuşmalar yapıyor ve halkın batıl inançlara sapıp kalması için uyarılarda bulunuyordu. O, bu gezileri sırasında gittiği her yerde halkın coşkunu sevgi seli ile karşılanmış, halkı ile sürekli bütünleşmiş, halkının her zaman bir ferdi olduğunu yineleyip durmuştur. Halkın kendisine göstermiş olduğu bu sonsuz sevgi gösterilerinden, en küçük kasaba ve nahiyenin dahi kendisine heyetler göndererek, kaza ve nahiyelerine gelmesini rica etmesinden dolayı duyduğu memnuniyeti de her fırsatta belirtmiştir. Nitekim, 30 Ocak 1923'de, İzmir'de gazetecilerle yaptığı konuşmada bir taraftan bunu belirtirken, halk ile yapmış olduğu konuşmalarda, onların uyanık olmalarından dolayı duyduğu memnunluğu da ifade etmiştir: "Seyahat ettiğim yerlerde halkın çok samimi ve kalbî tezahüratına şahit oldum. Bundan fevkâlade mütehassisim. Birkaç gün kalmak fırsatına malik olduğum yerlerde doğrudan doğruya halk ile hasbihallerde bulundum. Ve tamamen anladım ki, halkımız çok mütenebbih ve müteyakkız haldedir"⁴³.

Mustafa Kemal Paşa'nın halk ile en iyi kaynaşmasını, 30 Ocak 1923'de gazetecilerin dışında, halk ile yapmış olduğu konuşma da ortaya koymaktadır. "Maksadım halkça, kardeşçe hasbihallerde bulunmaktır. Bu dakikadaki muhatabınız, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandanıdır. Sade bir mebus ve sizi çok seven bir hemşerinizi Mustafa Kemal'dir. Binaenaleyh benden neler öğrenmek istiyorsanız serbest olarak sormanızı rica ederim". Mustafa Kemal'in bu ricası üzerine, üçü ha-

⁴³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1959, c.II, sh. 82.

nım olmak üzere, ondokuz kişi tarafından Mustafa Kemal'e soru sorulmuştur⁴⁴. Görüldüğü üzere, halk Atası ile karşılıklı konuşmakta ve sorunların çözülmesi için diyalog kurabilmektedir. Mustafa Kemal Paşa aynı gün yaptığı konuşmada, kadınların erkeklerle aynı seviyede olmasının gerektiğine de değinmiştir: "Bugün bu memleketi nazar-ı tetkikten geçirelim. Göreceğimiz iki safha vardır. Birisi tarlalarda erkeklerle beraber çalışan merkeplerine binerek öteberi satmak için kasabalardaki pazar yerine giden, oralarda bizzat yumurta ve tavuğunu, buğdayını satan ve ondan sonra levazimatını bizzat mübayaa eden (satın alan), köyüne dönen ve mesai-i umûmiyesinde kocalarına, kardeşlerine yardım eden kadınlar...Ben bu kadınlar arasında kocalarından daha iyi iş anlayanlara ve hesap yapanlara tesadüf ettim. Bir gün Alaşehir civarında bir köye gittim. Çok yağmur yağıyordu ve soğuk vardı. Kendimi belli etmeyerek bir evin önünde duran bir kadına

— Hemşire yağmur var, soğuk var, beni kabul eder misiniz dedim. Hiç tereddüt etmeyerek:

— Buyurun dedi ve beni bir odaya aldı. Odada ateş olmadığı ve yeni bir ateşin yakılması, uzun bir zamana mütevakkıf olduğu için:

— İsterseniz bizim odaya gidelim. Orada ateş var" dedi. Gittik, müteakiben komşulardan birkaç kadın ve birkaç erkek geldi. Beraber konuşmaya başladık. Konuşurken bana en mühim sualleri soran kadınlar oldu...İnsanca konuştular. Fakat, billahare benim kim olduğumu anlayınca, telaş gösterdiler ve söyledikleri şeylerden kendilerine bir zarar geleceğini zannederek korktular. Çünkü, şimdiye kadar resmî bir adamla açıkça konuşmayı büyük bir kabahat telâkki etmişlerdi. Efendiler, memleketimizde cahil varsa umumdur, yalnız kadınlarımız değil, erkeklerimize de şamildir..."⁴⁵.

Mustafa Kemal, kadınların hiçbir zaman erkeklerden geri olmadığını ve onlarla her zaman boy ölçüşebildiklerini dile getirirken, cehaletin yalnız kadınlarda değil, erkeklerde de olduğunu vurgulayarak, kalkınmanın bir bütün halinde gerçekleşebileceğini anlatmak istemiştir.

Gazi, 18 Mart'ta Tarsus'ta, 20 Mart 1923'de Konya'da gençler ile yaptığı konuşmalarda, gençlere olan güvenini belirtirken, onların kendisini

⁴⁴ Aynı kitap, c.II, sh. 84.

⁴⁵ Aynı kitap, c.II, sh. 86-87.

çok mutlu ettiklerini de açıklamaktan geri kalmamıştı. Konya Türk Ocağında yaptığı konuşmada, gençlerin millete güven vermesi ve hep birlikte çalışılması gereğini hatırlatmıştı. Gençlerin ve aydınların izleyecekleri hareket tarzını da şöylece saptamıştı: “Gençlerimiz ve münevverlerimiz ne için yürüdüklerini ve ne yapacaklarını evvelâ kendi dimağlarında iyice takarrür ettirmeli (karara vardiirmalı), onları halk tarafından iyice kabili hazim ve kabil-i kabul bir hale getirmeli, onları ancak ondan sonra ortaya koymalıdır”⁴⁶.

Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorluğu’nda olduğu gibi, aydın-halk kopukluğunun ortadan kalkmasını istemektedir. Bu yüzden de , gençler ve aydınlar tarafından yapılacak işlerin önceden plânlanması, ancak bunlar halk tarafından kabul edilir ve istenebilir hususlar ise tatbikine geçilmesini istemektedir. Çünkü, halkın istekleri ve duyguları ile Sarayın ve İstanbul aydınlarının düşünceleri bir türlü uzlaşmamış, sürekli olarak İstanbul ile taşra halkı arasında bir kopukluk, bir anlaşmazlık sürüp gitmiştir. İşte bunun önlenmesi için, halkın benimseyebileceği ve kabul edebileceği hususların yapılmasının önceden bulunup, uygulanması gerekmektedir.

Gazi Paşa, Adana’da halk ile yaptığı konuşmada, diğer seyahatlerde dindaş ve kardeşleriyle temaslarda bulunduğunu, uzun sohbetler yaptığını, kendisinin milletin bir “ferd-i naciz olmakla bahtiyar”lık duyduğunu ifade etmişti. 1919’larda “sine-i millet”le beraber çalışan Mustafa Kemal, 1923’lerde de bu milletin bir ferdi olarak, halkla bütünleşerek çalışmasına devam etmektedir. 17 Mart’ta, Mersinliler ile konuşurken de, en büyük isteğinin bu milletin bir ferdi olarak çalışmak olduğunu ifade etmişti⁴⁷. Aslında, dindaşları ile sohbetlerini, 1923 Şubatı’nda Akhisar’da, Balıkesir Paşa Camisi’nde de devam ettirmiş olan Gazi Paşa bu sohbetlerde halkı dinî konularda aydınlatma yolunda çaba sarfetmemiştir.

Mustafa Kemal, 16 mart 1923’de, Adana’daki çiftçiler ile konuşmuş, onların dertlerini dinlemiştir. Kendisi için düzenlenen gecede, çiftçilerle yapmış olduğu konuşmada, bu gecenin kendisi için çok mutlu ve samimi bir gece olduğunu, çünkü, çiftçilerle aynı sofrada bulunduğunu açıklayarak “Bu sofrada onların emekleriyle husul bulmuş ekmeği onlarla beraber yiyoruz”⁴⁸ diyerek, halk ile bütünleşmesinin en güzel örneğini vermiştir. Daha sonra Gazi Paşa, milli iradenin, egemenliğin millete ait olduğunu açık-

⁴⁶ Aynı kitap, c.II, sh. 143-145.

⁴⁷ Aynı kitap, c.II, sh. 129.

⁴⁸ Aynı kitap, c.II, sh. 125.

lamış ve kendisine gösterilen yakınlıktan duyduğu memnuniyeti belirttiğinden sonra “Yalnız şunu bir hakikat olarak biliniz ki, şeref hiçbir vakit bir adamın değil, bütün milletindir. Eğer yapılan işler mühimse, gösterilen muzafferiyetler barizse, inkılâbât calib-i dikkatse her fert kendini tebrik etmelidir.” Mustafa Kemal, bu fikrini ispat etmek için de, bu tip inkılâpları her ferdi böyle yetenekli olan kişilerden oluşan büyük uluslar ortaya koyar demiştir.⁴⁹

Mustafa Kemal Paşa, bu düşünceleri ile Türk halkının üstünlüğü ilkesini bir kez daha vurgulamış ve halkına empoze etmiştir. Elde edilen başarının ise yalnız kendisinin değil, bütün milletin olduğunu belirtmekle, inkılâpların hep birlikte gerçekleştirildiğini ve gerçekleştirileceğini ortaya koymaktadır. Ona göre, ulusal kurtuluş savaşı ve yapılacak inkılâplar hep ulusla bütünleşerek gerçekleştirilebilir. Milli irade her zaman önde olduğu gibi, ulus fertleri yetenekli olduğu zaman başarıya ulaşılabilir. Türk halkında da bu özellikler mevcuttur.

16 Mart'ta Adana esnafları ile yaptığı toplantıda ise, bir milleti yaşatmak için bir takım temeller olduğunu, bunların en önemlisinin sanat olduğunu, sanattan ve sanatkârdan mahrum milletin tam bir hayata sahip olmayacağını, fabrikalaşmanın, yenileşmenin gerektiğini, dinin de bunu emrettiğini, ama bazı kişilerin asrileşmeyi kâfirlikle eş anlamda tuttuklarını anlatıp “Asıl küfür onların bu zannıdır. Bu yanlış tefsiri yapanların maksadı, İslâmların kâfirlere esir olmasını istemek değil ne nedir? Her sarıklıyı hoca sanmayın, hoca olmak sarıkla değil, dimağladır” diyerek,⁵⁰ halkına doğru yolu göstermekte, ilerlemenin çalışma, eğitim ve teknolojiden geçmekle kazanılabileceğini açıklamaktadır.

Gazi Paşa, halkının üzüntülerine ortak olmakta, onunla birlikte üzülmekte, sevincine birlikte katılmakta, onunla birlikte sevinmektedir. Nitekim, 23 Mart 1923'te, Afyonkarahisar'da Belediye Binası önünde yaptığı konuşmada, Afyonluların aylarca düşman zulmü altında ezilirken, üzülürken, kendisinin de bu üzüntüyü duyarak, o sıralarda paylaştığını, bundan sonra bir daha böyle üzüntülerin olmayacağını açıklayarak halkın üzüntü ve sevincine ortak olmayı bilmiştir⁵¹.

⁴⁹ Aynı kitap, c.II, sh. 123.

⁵⁰ Aynı kitap, c.II, sh. 125-128.

⁵¹ Aynı kitap, c.II, sh. 156.

24 Mart 1923'te de, Kütahya Lise Binasında onuruna verilen çayda, askerî ordunun yanında irfan ordusunun da çok önemli olduğunu, askerî ordunun savaş alanlarında kazandığı başarıyı, irfan ordusunun perçinlemesi halinde emeklerin boşa gitmeyeceğini, 22 Eylül 1924'de ise, Samsun Ticaret Mektebinde ilim ve fennin önemini, millî terbiyenin anlam ve önemini açıklayarak, öğretmenlere ve eğitime verdiği önemi anlatmıştı⁵².

Mustafa Kemal, 1924 sonbaharında, Anadolu'da, Dumlupınar'dan başlamak üzere uzun bir geziye çıktı. Bu gezi sırasında Bursa, Mudanya, Trabzon, Rize, Giresun, Ordu, Erzurum'u gezdi. Gezi sırasında, fırsat buldukça, belediyelerde, Cumhuriyet Halk Fırkası merkezlerinde, Türk Ocaklarında, öğretmen derneklerinde, okullarda çeşitli söylevler verdi. Türk halkının, Gazi'nin konuşmalarını, söyleşilerini, sohbetlerini ilgi ile izlemesi, Cumhuriyet ve inkılâp konularında onunla anlaşması, bütünleşmesi, gelecek kuşaklar için bir güven olarak görülmelidir.

Anadolu içindeki üçbin kilometre dolaylarına ulaşan bu gezi sırasında Latife Hanım da, Gazi ile beraber bulunmuş, törenlere katılmıştı. Latife Hanımın bu gezide bulunuşu, Gazinin çevresini bir sevgi çemberi gibi kuşatan kalabalıklara kadınların da katılmasını sağlamıştır. Kimi şehirlerde, Latife Hanım'ın temsilcileri erkeklerle birlikte izlemesi, kadınların da bu gibi genel ve sosyal toplantılara eşleri, kardeşleri, ana ve babalarıyla katılmalarına olanak sağlamıştı⁵³.

1924 gezilerinin ilk başlarında İzmir'de tertiplenene askerî hareketlerin sona erdiği nedeniyle (20-22 Şubat), 22 Eylülde yapmış olduğu konuşmadaki gibi, millet ve orduya güvenini, hemen hemen her konuşmasında olduğu gibi yine yinelemiştir: "Arkadaşlar, Türkiye Cumhuriyeti yalnız iki şeye güveniyor. Biri, millet kararı, diğeri en elim, en müşkül şerait içinde dünyanın takdiratına bihakkın kesb-i liyakat eden ordumuzun kahramanlığı, bu iki şeye güvenir"⁵⁴.

29 Ağustos 1924 günü, Dumlupınar'a hareket etmek için Ankara İstasyonuna gelen Gazi'nin treninde bakanlar, devlet ileri gelenleri, Anadolu

⁵² Aynı kitap, c.II, sh. 194-198.

⁵³ Nuri Onat, Cumhurbaşkanını Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Sonbahar Gezileri, İstanbul, 1984, sh. 7-9.

⁵⁴ Tanin Gazetesi, İstanbul: 25 şubat 1924, sayı. 494. Söylev ve Demeçler, c.II, sh. 168.

Ajansı ve basın temsilcileri bulunuyordu. Gaziyi, İstasyondan, bakanlar, mebuslar, elçiler, sivil ve askerî görevliler ile halk birlikte uğurlamışlardı. Dumlupınar'daki tören ve konuşmalar tamamlandıktan sonra, Mustafa Kemal Paşa, Latife Hanım ve yanındakilerle, 31 Ağustos günü Bursa'ya hareket etti. Gazi'yi Aksu Köyünde köylüler içten bir sevgi ile karşıladılar. Karşılایıcıların ve köylülerin sevinci sonsuzdu. Programda Aksu'da durmak olmadığı halde, Aksu'luların isteğini kırmayan Mustafa Kemal, bir çınarın gölgesinde, özellikle halılarla süslenmiş olan bir yerde onbeş dakika kadar dinlendi. Saat birbuçukta Bursa'ya gelen Gazi ve Latife Hanımı onbinlerce kişi çılgınca alkışlıyordu. Gazi, Çekirge'de kendine ayrılan köşke, halkın büyük gösterisi nedeni ile Belediyede bir süre inip, dinlendikten sonra gidebildi.

Mustafa Kemal Paşa'ya, Bursa'da, Tire, Nazilli, Söke, Balıkesir, Kasaba, Aydın, Burhaniye, Manisa, İzmir, Karşıyaka, Menemen, Eskifoça, Gemlik'ten minnet ve şükran telgrafları yağmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, Bursa'da yaptığı konuşmalarda, Bursalılara Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişmesi için yapılması gereken hususları şöylece açıklamıştı: "... Siz Cumhuriyetin ayrılmaz ilkesi olan uygarlık ve yenileşme yolunda yüksek eserler yaratacaksınız. Böylece, Türk Cumhuriyeti'ni her gün daha çok güçlendirecek ve sağlamlaştıracaksınız. Bundan asla kuşku yoktur..." Mustafa Kemal aynı konuşmasında, Bursa'da halkla Bursa'nın kurtuluş günleri nedeni ile birlikte olmasından dolayı duyduğu memnuniyeti de dile getirmişti⁵⁵.

Gazi, 19 Ağustos 1924'te, Giresun'da gençlere hitap ederken, memleketin gençlere gösterdiği teveccühü de dile getirmişti⁵⁶. Biz, O'nun, halkının ulusal bağımsızlık savaşına yaptığı katkılardan dolayı duyduğu memnuniyeti çeşitli yerlerde dile getirdiğini de bilmekteyiz. 13 Ekim 1924'de, Kayseri'de, Türk milletinin kahramanlığından, onun toprağını korumak için tek bir vücut gibi hareket edeceğini belirtmesi duymuş olduğu güvenin bir ifadesidir⁵⁷.

Mustafa Kemal, kendisine gelen çağrının bir kısmına gidebilmekte ve gittiği yerlerde de halk ile bütünleşmekteydi. Trabzon ve havalisi halkının, kendisini görmek için çıktıkları telgraflar üzerine, Trabzon'a gelen Mustafa Kemal Paşa, 16 Eylül 1924'de, ilk kez beş sene önce, Samsun'a

⁵⁵ Nuri Onat, aynı Kitap, sh. 69, Söylev ve Demeçler, c.II, sh. 183-187.

⁵⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ank. 1972, c. V, sh. 32.

⁵⁷ Aynı kitap, c.V, sh. 34.

ayak bastığı sırada, kendisine kuvvet veren vatandaşların ilk sırasında Trabzon'luların bulunduğunu hiçbir zaman unutmayacağını da ifade etmişti. 20 Eylül 1924'de Samsun'da ise, düşmanın İzmir'e çıktığı, Samsun'da Merzifon'daki yabancı askerlerin bulunduğu, düşman donanmasının toplarının Samsun'a dönük olduğu Samsun'a çıktığı ilk anlardaki hislerini şöylece dile getirmekteydi: "Samsun'u ve Samsun Halkını gördüğüm zaman memleket ve millete ait bütün tasavvurlarımın, kararlarımın herhalde kabil-i istihsal olduğuna bir defa daha kuvvetle kâni oldum. Samsun'luların hal ve vaziyetlerinde gördüğüm, gözlerinde okuduğum vatanperverlik, fedakarlık, ümit ve tasavvurlarımı müspet kanaate isâle kâfi gelmişti. Bu kanaatımı o zamanın İstanbul ricalinin en büyüklerine iblâğ etmekte tereddüd etmedim. Fakat, onlar memlekete ve millete atf-ı kıymet etmekte çoktan düşmanların dînunda (altında) kalmışlardı"⁵⁸.

Gazi Paşa, 24 Eylül 1924'de, Havza'da da aynı hususlara değinmiş, en üzüntülü anlarda Havza'lularla tanıştığını, eğer Havza'luların kendisini böyle candan karşılaması olmasa idi, inkılâp için çalışmasının mümkün olamayacağını belirterek "Muhterem Havza'lular, ilk cüreti, ilk cesareti gösteren, ilk teşkilât yapan siz oldunuz. İnkılâp ve Cumhuriyet tarihinde Kahraman Havza'nın ve Havza'luların büyük yeri vardır" demiştir. Böylece, Mustafa Kemal, ilk hareketi başlatan Havza'ya karşı duyduğu şükran borcunu ve hislerini, Havza'nın ulusal bağımsızlık savaşındaki yeri ve önemini, aradan beş sene geçtikten sonra yeniden vurgulamak ve Havza'lulara teşekkür etmek ile o günlerin heyecanını Havza'lular ile beraber yaşamıştır. Diğer taraftan Havza'nın inkılâpların yerleşmesi ve tutunmasındaki önemini de belirterek, ulusal bağımsızlık savaşının sonunda da, buranın en faal yer olduğunu dile getirmiştir. Aynı gün, Amasya'ya geçip, orada da bir konuşma yapan Gazi, bu konuşmada, kendisi, memleketi, inkılâplar için önemli günler geçirdiği bu şehirde bulunmaktan duyduğu mutluluğu, beş sene önce, bu şehire geldiğinde şehir halkının daha o tarihlerde gerçek durumu çok iyi kavradıklarını, o tarihte Müftü Kâmil Efendi'nin halkı ulusal bağımsızlık savaşı bünyesinde toplamak için yaptığı çalışmalarının unutulamayacağını belirtmek ve gerçeği vurgulamak gereğini duymuştu⁵⁹.

⁵⁸ Nuri Onat, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Sonbahar Gezileri, İstanbul, 1984, sh. 76, Söylev ve Demeçler, c.II, sh. 187.

⁵⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1959, c.II, sh. 199-201.

25 Eylül 1924 günü Tokat'a gelen Mustafa Kemal Paşa, orada, Tokat Mebusu Mustafa Bey'in evinde kaldı. Evin çevresinde gösteriler yapan halk "Yaşasın Cumhuriyet" diye de bağırıyordu. 26 Eylül günü Tokat'ta "Musikî Yurdu" tarafından kaldığı evde bir konser verildi. Gazi, 27 Eylül günü Sivas'a, 29 Eylül günü Erzincan'a ve 30 Eylül'de Erzurum'a deprem nedeni ile halkın acılarını paylaşmak için geldi⁶⁰.

30 Eylül 1924'de şerefine verilen bir ziyafette yaptığı konuşmada, Erzurum'luların kendisine gösterdiği sevgiden dolayı duyduğu memnurluğu dile getirdikten sonra, Amasya'da, Samsun'da, Havza ve Trabzon'da söylediği gibi, beş buçuk sene önce, Erzurum halkının kendisini kabul ederek, teşvik etmesinin önemini, üniformasını burada çıkararak halkın arasına karıştığını, aslında Karadeniz ve Akdeniz sahillerinde bir yolculuk yapmak için yola çıktığını, ancak, Trabzon'da Erzurum'daki deprem olayını öğrenince buraya koşmak ve felaket-zedelere yardım etmek için Erzurum'a geldiğini izah etmişti. Mustafa Kemal, Batı Anadolu ile Doğu Anadolu arasında bağın yeteri kadar bulunmadığını, bu yüzden doğuyu batıya bağlayan bir demiryolu hattının yapılmasını, Cumhuriyet Hükümeti için hayati bir olay olduğunu da vurgulamıştı⁶¹. Mustafa Kemal, beşbuçuk sene önce kendisini bağrında barındıran ve milletvekili olarak Erzurum'dan aday olmasını sağlayan, ulusal bağımsızlık savaşının kilit noktalarından olan Erzurum'un kalkınması için demiryolu yapılması projesini de burada söylemekle, ilerinin ilk adımını attı. Gerçekten de, bu dediğini gerçekleştirerek, Erzurum'un batıya bağlanmasını sağladı.

Mustafa Kemal, Erzurum'dan önce Rize'ye de uğramıştı. 17 Eylül 1924'de Latife Hanım ile Rize'ye gelen Mustafa Kemal'i onbinlerce kişi kıydan silah sesleri ve sonsuz alkışlarla karşıladı. Gazi'nin yollara baştan başa halılar serilmiş, birçok yerde kurbanlar kesilmişti. Büyük konuk, kendi adına yapılan bir çeşme ile büyük bir caddenin açılışını da yapmıştı. Gece, Mataracı Mehmet Bey'in evinde kalan büyük konuk için halk gece fener alayları düzenledi. Gazi'ye Görele, Bayburt, Narman, Sinop, Hopa, Tortum, Çanakkale'den davet yazıları gelmiştir. Ama, zelzele felaketi nedeni ile Mustafa Kemal, daha önce de bahsettiğimiz üzere, Erzurum'a gitmeye karar verdiğinden bunların hiçbirinin isteğini yerine getiremedi⁶².

⁶⁰ Nuri Onat, aynı kitap, sh. 114-115.

⁶¹ Nuri Onat, aynı kitap, sh. 125-126, Söylev ve Demeçler, c.II, sh. 202-204.

⁶² Nuri Onat, aynı kitap, sh. 85.

19 Eylül 1924 günü, saat 9.00 da, Latife Hanım ile Giresun'a aynı Rize'de olduğu gibi coşkun bir sevgi seli ile giren Mustafa Kemal'e, geçtiği yerlerde büyük gösteriler yapıldı. Mustafa Kemal, oradan Ordu'ya geçti. 20 Eylül'de ise Samsun'a geldi. Samsun'da kalabalıktan arabalara zorlukla yol açılıyor idi. Pencereler, damlar Gazi'yi görmek için gelenlerle dolu idi. Belediye önünde halk "Bin Yaşa Gazi Paşamız" diye sokakları çınlatmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, belediyeden sonra, kendilerine ayrılan Şahin-zadelerin evine gitti.

Az önce izah ettiğimiz gibi, 30 Ekim'de Erzurum'a gelen ve onların zelzeleden dolayı uğramış oldukları zarar ve üzüntülerini paylaşan Mustafa Kemal, bu seyahatini, Pasinler ve Kars'ı ziyaret ile tamamladıktan sonra, 10 Ekim'de Erzincan, 11 Ekim'de Şarkikarahisar, 12 Ekim'de Sivas, 13 Ekim'de Kayseri'ye geldi. Latife Hanım Kayseri'ye daha önce gelmişti. 14 Ekim 1924'de, Kayseri Lisesi'nde, Latife Hanım ile onuruna verilen temsili seyreden Mustafa Kemal, 15 Ekim'de Yozgat'a gelmişti. Yozgat'ta bayanlar Latife Hanımı ziyaretten sonra, "Gazi Paşa, bizim babamızdır. Onu da ziyaret edeceğiz" demişler, bunun üzerine Mustafa Kemal, onları Latife Hanım ile birlikte kabul etmiştir⁶³. 17 Ekim'de Kırşehir'e gelen Mustafa Kemal'i, Kırşehirliler coşkun bir sevgi ile karşılamışlar ve Mustafa Kemal 18 Ekim 1924'de Ankara'ya dönmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, 1925 yılında da yurt içi gezilerine devam etmiş ve halk ile kaynaşarak, onlara inkılâplarının ilk ışıklarını tattırıp, fikirlerini alarak Ankara'ya dönmüştür. Gazinin ilk gezisi, Kastamonu'luların kendisini daveti üzerine buraya olmuştur. Bu seyahati sonunda da şapka, kılık-kıyafet inkılâbı gerçekleşmiştir. 23 Ağustos 1925'de Ankara'dan Kastamonu'ya hareket eden Mustafa Kemal, Çankırı, Kastamonu, İnebolu seyahatinden sonra, 1 Eylül 1925'de Ankara'ya dönmüştür. 21 Eylül 1925'de ise, trenle İzmit'e oradan Bursa ve İzmir'e uzanan seyahatine başlamıştır. 1 Ekim 1925'de Bursa'da Dokuma Fabrikasını açarken yaptığı konuşmada, Bursa'da fabrikaların çoğalmasını, bunların sayısının hiç olmazsa türbelelerin adedine ulaşmasını istemiştir⁶⁴.

1925'deki seyahatlerinin ilk günlerine dönmekte fayda gördüğümüzden seyahatlerine buradan başlayıp, devam etmek istiyoruz.

⁶³ Nuri Onat, aynı kitap, sh. 145.

⁶⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1959, c.II, sh. 220.

Gazi, 11 Ocak 1925'te, Birinci İnönü Muharebesi'nin 4.ncü yıldönümü nedeniyle Konya'da Alaattin Tepesi'nde yapılan törende, bu meydan savaşını halka "zafer, zafer benimdir diyebilenindir; Muvaffakiyet, muvaffak olacağım diye başlayanın ve muvaffak oldum diyeninindir" diyerek anlatmış, İnönü Savaşı'nın da bu azim sonunda kazanıldığını açıklamıştı⁶⁵.

Mustafa Kemal, 24 ve 30 Ağustos 1925'te Kastamonu'da, 28 Eylül'de Bursa'da, 8 Ekim'de Balıkesir, 10 Ekim'de Akhisar'da yaptığı konuşmalar ile, şapka ve kıyafet devriminin ilk adımlarını atmış, mevcut kıyafetin çağdaş olmadığını, değiştirilmesi gerektiğini, halkı ile diyalog kurarak, onun fikrini alarak uygulamak istemişti. 26/27 Ağustos 1925 gecesi, İnebolu halkının kaldığı evin önünde milli gösteriler yapması üzerine, Gazi sofradan kalkarak kalabalığın içine girmiş, şimdiye kadar memleketi için ne gibi atılımlar, inkılâplar yapmış ise, halk ile ilişki kurarak, onların ilgi ve muhabbetlerinden, gösterdikleri samimiyetten kuvvet alarak bunları yaptığını ifade etmişti⁶⁶.

Ancak, yapılanlar yeterli değildi. Çağdaş dünyaya ulaşmak için daha çok çalışmak gerekiyordu. Bunu yaptığı diğer konuşmalarda dile getirmiştir. Bursa, Balıkesir, Akhisar ve Manisa'da Ekim ayında yaptığı konuşmalarda, medenî dünyaya ulaşmak için ne gibi yenilikler yapılması gerektiğini anlatmak gereğini bunun için duymuştu. 3 Ekim 1925'te, Bursa'da Türk lokantacıları tarafından verilen ziyafette, sofranın tertibinin önemli olduğunu, evlerde, lokantalarda, otellerde temizlik sorununa dikkat edilmesinin gerektiğini belirterek, onların dikkatlerini çekmişti⁶⁷. Böylece, turizm açısından ve görgü bakımından temizlik ve görgü usullerinin bilinmesine daha o tarihlerde dikkati çekerek ilerisi için bir atılımda bulunmuştu.

10 Ekim 1925'te, Manisa'da yaptığı konuşmada ilerleme yolunda büyük adımların atıldığını, bu kadar şiddetli darbelerin insanın imanlarını kuvvetlendirdiğini ve bunun sonunda ileriye doğru hamlelerin atıldığına işaret etmişti⁶⁸. Şiddetli darbeler diye bahsedilen husus Manisa'nın bir ara işgâl altında kalması, ama, bundan uzaklaştıktan sonra şiddetle bu işgâlin etkilerini üzerinden atmasıydı. Mustafa Kemal, bu konuşmasında Balıke-

⁶⁵ Aynı kitap, c.II, sh. 206.

⁶⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1972, c.V, sh. 31.

⁶⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 221.

⁶⁸ Aynı kitap, c.II, sh. 224.

sir'lilere duyduğu sevgiyi, ikinci olarak da ilerlemede atılan adımlardan duyulan memnuniyeti de dile getirmişti. 11 Ekim'de İzmir'de yapmış olduğu iki konuşmasında, İzmir ve İzmirliileri sevdiğini ve özellikle Karşıyaka'yı sevdiğini şöylece açıklamıştı: "İzmir'in Karşıyakalıları, sizi derin muhabbetle selâmlarım. Ben bütün İzmir'i ve bütün İzmirliileri severim. Güzel İzmir'in temiz kalbli insanlarının da beni sevdiklerinden eminim. Yalnız bir tesadüf beni Karşıyaka'ya daha ziyade rapt etmiştir. Karşıyakalılar, anam sizin sinenizde, sizin topraklarınızda yatıyor. Karşıyakalılar, İzmir'i gördüğüm gün evvelâ Karşıyaka'yı ve orada da sizin Türk topraklarınızda yatan anamın mezarını gördüm". Aynı gün, Belediye Binasından halka yaptığı konuşmada, halka "Birbirimize daima hakikati söyleyeceğiz. Felâket ve saadet getirsin, iyi ve fena olsun, daima hakikatten ayrılmayacağız" demişti⁶⁹. Böylece, Mustafa Kemal bize bir devlet adamında olması gereken bir niteliği de hatırlatmış olmaktadır. Devlet adamı dürüst olmalıdır. Halkına yalan söylememelidir. Olaylar ne kadar zor olursa olsun, gerçek gizlenmemeli ve güçlükler birlikte aşılmalıdır. Mustafa Kemal, bu konuşmasında, gece halkın içine karışarak, onlara pek çok yerde olduğu gibi, onlar gibi bu milletin aciz bir ferdi olmaktan duyduğu memnuniyeti dile getirirken, hem halkla bütünleşmiş, hem de Türk olmanın övücünü taşımakla ve bu övücü halkına da aşlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Türk Ordusunun İzmir'e girdiği gün, Kemal Paşa'da bir gece geçirmişti. Kemal Paşalılar, işgâlin acısına, gördükleri zulüm ve eziyete karşın, Mustafa Kemal Paşa'nın resmini koyunlarına koymuşlar, o geçerken resme bakarak kendisini tanımışlar, otomobiline atlayarak, O'nu kucaklamışlardı. Mustafa Kemal Paşa, 12 Ekim 1925'de, Kemal Paşa'ya, geldiğinde, o hatırayı Kemal Paşalılara anlatmış ve duymuş olduğu mutluluğu yeniden yaşamıştı⁷⁰.

Mustafa Kemal millete duyduğu sevgiyi her yerde ifade etmekten büyük bir zevk duymuştur. Nitekim, 14 Ekim 1925'te, İzmir'de Erkek Öğretmen Okulu'nda şerefine verilen çayda, öğretmenlerin millete yaptığı hizmeti ve milletin varlığını şöylece ifade etmişti: "Milletleri kurtaranlar yalnız ve ancak muallimlerdir. Muallimden, mürebbiden mahrum bir millet henüz millet namını almak istidadını kesbetmemiştir. Ona alalade bir kütle denir, millet denemez. Bir kütle millet olabilmek için mutlaka

⁶⁹ Aynı kitap, c.II, sh. 226-227.

⁷⁰ Aynı kitap, c.II, sh. 226.

mürebtilere, muallimlere muhtaçdır.”⁷¹. Böylece, Mustafa Kemal, millet ile öğretmenin birlikte ne kadar büyük bir kuvvet teşkil edebileceğini vurgulamış ve öğretmenlere verdiği önemi de ortaya koymuştur.

Gazi, halkın gelişmesinden, ileri adımlar atmasından çok memnun olmakta ve bunu her yerde ifade etmekten büyük bir zevk duymaktadır. 17 Ekim 1925’de Konya Belediyesinde bunu şöylece ifade etmiştir: “Konya’da umrana (bayındırlığa) sarf olunan mesainin feyizli semereleri meydana dandır. Bilhassa aziz Konya ahalsinin en son müşerref olduğum tarihten bugüne kadar ahali ruhiyesinde, telâkkiyetinde, tarik-i teceddüd ve terakkide (yenileşme ve ilerleme yolunda) yürümek için olan azminde ne derecede yüksek fark gördüğümü taktirle beyan eylerim”⁷². 18 Ekim’de gene Konya’da, Öğretmenler Birliği’nde milletin önemini ve varlığını şöyle ifade etmişti: “Her türlü sırr-ı muvaffakiyetin, her nevi kuvvetin, kudretin menbaı hakikisinin (gerçek kaynağının) milletin kendisi olduğuna kanatimiz tamdır”⁷³. Gazi, Konya halkı hakkındaki düşünceleri ile ilgili olarak Babalık Gazetesi’ne bir demec vermiş, bu 22 Ekim’de Babalık’da da yayınlanmıştı. Gazi, bunda, Konya halkının uyanık, çalışkan olduğunu, medenî giysi konusunda büyük atılım yapmış olduklarını da dile getirmişti⁷⁴. Mustafa Kemal Paşa, halkının kendisine karşı emniyet ve itimat göstermesinden dolayı büyük memnurluk duymakta ve bunun kendisine kuvvet ve yetki verdiğini dile getirmekteydi. Nitekim, 21 Ekim 1925’de, Afyonkarahisar’da yaptığı konuşmada: “Vazifeme muvaffakiyetle devam edebileceğim. Çünkü, büyük milletimizin kalb ve vicdanında, bana karşı sarsılmaz bir emniyet ve itimat taşımakta olduğunu görüyorum. Bu benim için büyük kuvvettir, büyük selâhiyettir”⁷⁵. Mustafa Kemal halkının çalışmalarından, birlik ve beraberliğinden son derece memnundu, bunu 14 Ekim 1925’de İzmir Belediyesi’nde şerefine verilen yemekte, memurlara hitaben yaptığı konuşmada belirttiği gibi⁷⁶, aynı gün, İzmir Kız Öğretmen Okulu’nda öğrencilere sorular sorup, bazı cevapları da verirken, milli mücadelede başarılı olmayı birlikte hareket etmekle mümkün olduğunu açıklamakla da izah etmişti⁷⁷.

⁷¹ Aynı kitap, c.II, sh. 232.

⁷² Aynı kitap, c.II, sh. 233.

⁷³ Aynı kitap, c.II, sh. 234.

⁷⁴ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.III, sh. 79.

⁷⁵ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.II, sh. 236.

⁷⁶ Aynı kitap, c.II, sh. 239-240.

⁷⁷ Aynı kitap, c.II, sh. 231.

Mustafa Kemal Paşayı, 1926 senesinin Mayıs ayında da yurt gezilerine çıktığını görmekteyiz. Mustafa Kemal Paşa, tedkiklerde bulunmak üzere Konya'ya gitmek için 7 Mayıs'ta Konya'ya hareket etmiş ve 8 Mayıs'ta Konya halkının coşkun gösterileri ile Konya'da karşılanmıştır. 9 Mayıs'ta Tarsus'a geçen ve 10 Mayıs'ta Mersin'e gelen Mustafa Kemal Paşa, 11 Mayıs'ta Ertuğrul yatı ile Silifke'ye doğru hareket etmişti. 12 Mayıs'da Silifke'ye gelen Gazi hazretleri, 16 Mayıs'ta Adana'ya, 18 Mayıs'ta da Konya'ya geri gelmiştir. 19 Mayıs'ta Bozuyük'e gelen Mustafa Kemal, burada kereste fabrikasını ziyaretinde, Cumhuriyet Hükümeti'nin namuslu, vatansever, Cumhuriyete yardımcı olanların her zaman yanında olacağından şüphe edilmesi yolunda güvence vermişti⁷⁸.

Mustafa Kemal Paşa, 1926'da Haziran ayında gezilerini Marmara bölgesinde sürdürmüştür. Gazi, Marmara bölgesindeki bu gezisinde daha çok tetkiklere, heyetlerle yaptığı görüşmelere yer vermiştir. 15 Haziran'da Balıkesir'e, 16 Haziran'da İzmir'e gelen Gazi, kendisine yapılan suikast nedeniyle, 18 Haziran'da verdiği demeçte, kendi vücudunun bir gün toprak olacağını, ama, Türkiye Cumhuriyeti'nin sonsuza kadar yaşayacağını belirtirken⁷⁹, Cumhuriyet'e ne kadar önem verdiğini de vurgulamıştır. 20 Haziran'da kendisini ziyarete gelen telin heyetine, milletine duyduğu güveni şöyle ifade etmişti: "Beni öldürürlerse vatandaşlarımın intikâmımı alacaklarından eminim. Ben ölürsem necip milletimizin beraber yürüdüğümüz yoldan asla ayrılmayacağına mutmainim; bununla müsterihim..."⁸⁰. Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ile birlikte 9 Temmuz 1926 günü Ankara'ya hareket etmiş ve 10 Temmuz'da Ankara'ya varmıştır.

İstanbul halkı uzun süredenberi, Mustafa Kemal'i İstanbul'a davet etmekte idi. Mustafa Kemal Paşa da, bir türlü İstanbul'a gelememişti. 1 Temmuz'da İstanbul'a geleceğine dair söz vermiş ve bu sözü de tam tarihinde yerine getirmiştir. 30 Haziran 1927'de Ankara'dan İstanbul'a hareket eden Mustafa Kemal, 1 Temmuz'da İstanbul'a gelmiş ve Dolmabahçe Sarayının Muayede Salonunda, İstanbul Halkının ileri gelenlerine, sekiz sene önce, İstanbul'dan hareket ederken çok üzgün olduğunu, ancak sekiz sene sonra, güzelleşen İstanbul'a gelmekten memnurluk duyduğunu, vatanın bayındırlığı, milletin refahı için daha çok çalışılmasının gerektiğini,

⁷⁸ Aynı kitap, c.II, sh. 241.

⁷⁹ Aynı kitap, c.II, sh. 80.

⁸⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1972, c.V, sh. 44.

bunun için de ilim ve fenne ağırlık vermenin gerektiğini, içinde bulunulan Sarayın artık padişahların değil milletin mülkü olduğunu, kendisinin de milletin bir ferdi ve misafiri olduğunu açıklamıştı.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un çeşitli yerlerini görebilerek, tedkiklerde bulunmuştur. Bir ara Üsküdar'da dörtüç evin yanmasına çok üzülen Gazi, açıkta kalanlara yardım için beşbin lira bağışta bulunmuştu. 30 Eylül'de İstanbul'dan ve 1 Ekim'de Bursa'ya gelen Mustafa Kemal, Bursa'da her gittiği yerde büyük sevgi gösterileri ile karşılanmış ve 9 Ekim'de Bursa'dan Ankara'ya hareketle, 10 Ekim'de Ankara'ya varmıştı⁸¹.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1928 senesinde yapmış olduğu, Karadeniz, Marmara, Trakya, İç Anadolu gezilerinde yeni bir inkılâbın tohumlarını atmış, meydanlara kara tahtalar koydurarak, halkına yeni harflerin esaslarını öğretmiş, dersler vermiş ve 1928 sonlarında harf inkılâbını gerçekleştirmişti. Kısa zamanda çalışmalarının semeresini alan Mustafa Kemal, kaykıcılardan, kahvecilere kadar herkesin yeni harfleri öğrenmesinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir.

HALİFELİĞİN KALDIRILMASI

Mustafa Kemal, inkılâplar konusunda halkına inanmakta ve güvenmektedir. Halkından aldığı kuvvet ve güvenle, diğer inkılâpları gerçekleştirmek için çalışmalarına hızla devam edecektir.

Saltanat kaldırılmış, Cumhuriyet ilân edilmiş, ama, halifelik devam etmektedir. İstanbul Basınında halifeliği tutanlar olduğu gibi, meclis içinde de halifeliği müdafaa edenler vardı. Bu yüzden bu konuda iyi ve sistemli bir çalışmaya ihtiyaç vardı.

Gazi Mustafa Kemal, 14 Ocak 1923 günü, halk ile ilişki kurmak, memleketin içinde bulunduğu havayı öğrenmek için batı illerinde bir geziye çıkmıştı. 15 Ocak 1923 günü, gerici toplum, Afyon Milletvekili Şükrü imzasını taşıyan "Hilâfet-i İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi" adlı bir broşür çıkartmış ve bunun Meclis üyelerine dağıtımını başlamıştı. Bu sırada, Mustafa Kemal, Eskişehir'de idi ve hasta olan annesinin İzmir'de öldüğünü öğrenmişti. Büyük üzüntü içersindeydi. 16 Ocak 1923'te, İzmir'e geldiğinde, kendisine Şükrü Hoca'nın çıkardığı broşür hakkında bil-

⁸¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 246-247 Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, Ankara, 1983, sh. 470-471.

gi verilmiş ve ilk tren ile broşür İzmit'e gelmişti. Şükrü Hoca, bu broşürde "Halife Meclisin, Meclis Halifenindir" sloganını ortaya atıyordu⁸². İzmit'te gazeteciler, Mustafa Kemal Paşa'ya "Yeni Devletin dini olmayacak mı?" sorusunu yönelttiklerinde, O da, devletin dininin İslâm olduğunu ve "İslâm Dininde fikir hürlüğü"nü bulduğunu açıklamıştı. Gazi, bu cevabı ile fikir ve vicdan hürriyetinin korunacağını belirtmekte, Şükrü Hoca ise, broşüründe "İslâm Halifeliği, din işlerini korumak ve savunmak için peygamberliğin yerine konmuştur" demekte, böylece, milli egemenlik ve vicdan hürriyetini zedelemekte idi⁸³.

Gazi hazretleri, bu broşür yüzünden çok tedirgin olmuş ve 18 Ocak 1923'te, İzmit Anadolu Sinemasında iki bin vatandaşa hitaben yaptığı konuşmasında, milli egemenlik için tehlike bulunmadığını açıklamak ve "Bu milleti irticaa sürüklemenin maddî imkânı kalmamıştır" demek zorunluluğu his etmiştir. Daha sonra aynı konuşmasında, halifenin durumuna değinerek "Türkiye Büyük Millet Meclisi halifenin değildir ve olmaz. Türkiye Büyük Millet Meclisi, yalnız ve yalnız milletindir; Millet'in seçtiği vekillerden kurulur. Bu meclis, yalnız ve yalnız milletin emrine uymak mecburiyetindedir. Adı ne makamı ne olursa olsun, millet bu hakkını bir şahsa veremez ve teslim edemez"⁸⁴ diyerek, broşürden duyduğu huzursuzluğu ve millet haklarını hatırlatmak gereğini duymuştur.

Gazi Mustafa Kemal, bu sözlerle, Meclis ile halife arasında bir ilişki kurmanın boş olduğunu halka açıklamasının yanında, hem meclis üyelerini, hem de İstanbul'da irtica peşinde koşan basını ve bazı kişileri uyarılmış oluyordu. O, İzmit'te, halkı hilâfet konusunda uyararak ve aydınlatmak için şu sözleri söylemek zorunda kalmıştı: İslâm alemleri bugün esir halindedir. Köle durumundadır. İslâm alemleri hilâfet meselesini hal' ve tespit edecek bir seviyeye yükselinceye kadar; bağımsızlıklarına kavuşuncaya kadar, Büyük Millet Meclisi, halifelik makamını bir umut noktası olarak muhafaza edecektir."⁸⁵

Gerçekten de, bu tarihlerde, Mısır, Suriye, Irak olmak üzere İslam Dünyası batı emperyalizminin boyunduruğu altında bulunmaktaydı. İslamlık ve halifelik gibi sanların İslâm Dünyasına yararı olmamıştır. Yararı

⁸² Mustafa Kemal; Nutuk, İstanbul, 1980, c.II, (Kültür Bak. Yay.), sh. 314.

⁸³ Nurşen Mazıcı, Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926), İstanbul, 1984, sh. 69-70, Mustafa Kemal, Nutuk, c.II, sh. 326-327.

⁸⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.II, sh. 63-64.

⁸⁵ Aynı kitap, c.II, sh. 62-63.

olsaydı, Osmanlı İmparatorluğu bu zor durumlara düşmezdi. Mustafa Kemal, bu sözlerle, önemli olanın milletin egemenliği olduğu imajını simgelemek istemiştir. Bütün İslâm dünyasının bağımsızlıklarını elde edinceye kadar hilâfet makamını koruyacaklarını açıklayan Gazi, bu makamın Türkiye Devleti'nin ne bağımsızlığına, ne idaresine, ne de egemenliğine etki yapmayacağını, halifenin zararlı hareketleri olmadıkça mevcudiyetinin sakıncalı kabul edilmeyeceğini öne sürmüştü. Mustafa Kemal'in bu sözleri büyük alkışlarla karşılandığına göre, epey tasvip görmüştür. Mustafa Kemal, halkına mili egemenliğin esas ve milletin her türlü kararı almaya yetkili olduğunu belirterek, halifenin siyasî olayların dışında olmasının gerektiğini açıklamıştır.

Gazi Mustafa Kemal, daha sonra, Darıca-Gebze-Şile hattındaki tümenleri teftiş ettikten sonra Gebze'ye, oradan da akşam İzmit'e geri dönmüş idi. Valilik Konağında, İstanbul'dan dönen başyazarlarla yaptığı konuşmada, ulusal bağımsızlık savaşı sırasında, ulusal iradeyi engelleyen din adamlarının ve irticanın durumunu yeniden gözler önüne sermiş, felaketi kavrayan milletin, ne şeyhülislamların "Din gereğidir" diye irticacı çağırarak fetvalarına, ne de halife ve padişahın camilerdeki ayet ve hadislerine aldırmadan ulusal bağımsızlık savaşına devam ettiğine değinmiştir. Mustafa Kemal, daha sonra, gazetecilere, hilâfetin yarını hakkında ne düşündüklerini sormuş, onların herbiri de devamını doğal saymış, daha yararlı ve daha etkili hale koyma çarelerini araştırmışlardı. Gazi hazretleri, bunun üzerine, onların haksız olduğunu vurgulayıp "Hilâfetin ilga edilmesi lazımdır" demiştir.

Gazetecilerin hilâfeti benimseyen üçyüz milyondan fazla Müslümanın bunu nasıl karşılayacaklarını ve Türkiye'nin itibarının kalkıp, kalkmayacağı sorusuna ise, Gazi, üçyüz milyondan fazla Müslümanın hilâfet makamına bağlılık iddiasının kuru bir laftan ibaret olduğunu, eğer böyle bir bağlılık olsaydı, itibarı bulunsaydı, son savaşlarda yardım görürdük diyerek, mevcut imkanlarımızın yalnız kendimize ait olduğunu ileri sürmüştür. Batı Dünyasının bunu nasıl karşılayacağı sorusuna ise "Bizi sevenler ve gelişmemizi isteyenler bizi alkışlayacaktır" diye cevaplamıştı⁸⁶.

İzmit'ten, Bursa'ya geçen Mustafa Kemal, Set Başında 20 Ocak 1923'de Büyük Tiyatro Salonunda yaptığı konuşmada, halifelik için "Bu makama Türkiye'nin ulusal egemenliğini kayıt altına alacak nitelikte bir

⁸⁶ Aynı kitap, c.II, sh. 63-64.

yetki verilemez. Esasen, Halifenin de aynı fikir ve kanaati isabetli bulduğunu sanıyorum” demiştir⁸⁷. Mustafa Kemal, halifelüğün ulusal egemenlik hususlarının dışında tutulmasının; onun siyasal düşüncelerin dışında kalmasının gerektiği inancına sahip olup, her yerde bunu dile getirmektedir. Halifenin de bu düşünce olduğuna inandığını belirterek, halifenin ilerde yapabileceği yanlış ve kendisini zor duruma düşürecek hareketlere girişmesini önlemek istemektedir.

Bursa’dan hareketle, Afyon’u trenle durmadan geçip, Alaşehir’e geldikten sonra, Alaşehir’de yaptığı konuşmada, yeniden kendisini çok meşgul eden ve sonunda halifelüğün kaldırılmasına neden olacak kadar kızdıran Şükrü Hoca’nın broşürüne değinmek gereğini duymuştur. Gazi, vatandaşlarına “Vatandaşlarım, bir Şükrü Hoca çıkıp milli egemenliğimize elini sürmek isterse ne yaparsınız?” diye sorduğunda, onlardan- “Parçalarız pašamız” cevabını almıştır. Bu cevap da, Türk Halkının milli egemenlik düşüncesini ve Mustafa Kemal’in arkasında olduğunu gösteren önemli bir yanıt olarak yankı yapacaktır.

Halk görüldüğü üzere, irtica konusu üzerinde, büyük kurtarıcı tarafından sürekli uyarılmakta ve aydınlatılmaktadır. Bir çeşit nabız yoklaması olan bu temeslerden anlıyoruz ki, halk irticain karşısındadır. Alaşehir’den, Turgutlu ve Manisa’ya geçen Gazi hazretlerini, halk Manisa’dan “Yaşasın Mustafa Kemal Paşa, Yaşasın Büyük Millet Meclisi” diye uğurlamış ve her zaman Ata’sının izinde olduğunu duyurmuştur.

İzmir’e gelen, Mustafa Kemal, Karşıyaka İstasyonu’nda inerek annesinin mezarının başına gitmişti. Burada yaptığı konuşmada, Mütarekede, Anadolu’ya geçtiği için annesini İstanbul’da bırakmak zorunda kaldığını, yanındaki adamı da Erzurum’dan İstanbul’a yolladığında, annesinin Halife ve padişah tarafından verilen idam kararının uygulandığını sandığını ve felc olduğunu anlatıp, “Ondan sonra bütün mücadele yılları onun hayatını elem ve ıztırap içinde geçirmişti” demiştir. Mustafa Kemal, annesinin mezarının önünde “Bu kadar kan dökerek milletin elde ettiği egemenliğin korunması ve savunulması için, gerekirse annemin yanına gitmekte asla tereddüt etmeyeceğim. Ulusal egemenlik uğrunda hayatımı vermek benim için vicdan ve namus borcu olsun” diyerek, ulusal egemenliği sonuna kadar koruyacağına dair yemin etmişti⁸⁸. Artık, Onun için tek hedef

⁸⁷ Aynı kitap, c.II, sh. 82-83.

⁸⁸ Aynı kitap, c.II, sh. 66-70.

vardır. Ulusal egemenliğin korunması. Bu konuda, karşısına halifelik de çıksa, onu da milletin çıkarları için ortadan kaldıracak ve Türkiye'yi çağdaş devletler düzeyine çıkaracaktır.

Gazi hazretleri, batı gezisinde, İzmir'lilerle dört büyük toplantı yapmıştır. Şimdi yanmış olduğu için mevcut olmayan, o günkü Hükümet Konağında, halk temsilcilerine 27 Ocak 1923 günü, İzmir gazetelerinin başyazarları ile Uşaki-zâde'nin Villasında 30 Ocak 1923'de (Bu gazeteler Anadolu, Ahenk, Sedayihak, Şark, Yeni Turan'dır), 31 Ocak 1923 günü ise eski Gümrük Binasında hazırlanan büyük salonda, ticaret mensuplarına 17 Şubat 1923'de İktisat Kongresi'nin açılışı nedeni ile konuşmaları yapılmıştır. Bütün bu konuşmalarında halifelik konusuna da değinmiştir⁸⁹.

Gazi hazretleri, 17 Şubat 1923 tarihli konuşmasında, Büyük Millet Meclisi ve bunun hükümetinin tam bağımsızlık ve kayıtsız şartsız millî egemenlik maddeleriyle memleketi kalkındırmak, milleti zengin etmek görevine sahip olduğunu, ayrıca, Kanûn-u Esâsiye özel bir madde konularak Meclisin görevi daha da netleştirilmiştir diyerek bu madde ile meclise verilen görevi şöyle izah eder: "O vezaif ki, doğrudan doğruya milletin hukûk ve selâhiyeti iken asırlarca şunun ve bunun elinde kalmıştır. Artık, bu hukuk ve selâhiyetin hiçbir sebep ve suretle hiçbir makama ve şahsa terk ve tevdi olunamayacağını katiyetle ifade etmek için bir madde-i mahsûsa koymuştur..."⁹⁰.

Gazi Mustafa Kemal, daha önce de, 30 Ocak günü, İzmir'de yayınlanan Anadolu, Ahenk, Sedayihak, Şark, Yeni Turan gazetelerinin sahiplerini ayrı ayrı kabul ederek, Şükrü Hocanın irtica içeren broşürünü etraflı bir şekilde anlatmış ve dikkatli olmalarını öğütlemişti.

31 Ocak 1923'de ise, İzmir'lilerle bir açık oturum yapan Gazi, kadın hak ve göreviyle, ulusal bağımsızlık savaşında kadının giyim ve örtünmesi ile ilgili bilgiler verdikten sonra "Fetva ile veyahut şu, bu gibi telkinatla milleti irticaa sevk etmek isteyenlerin yeri zindan olacaktır. Katiyetle ve bilâ-perva söylerim ki, hakimiyet-i milliyemizin her zerresini şu veya bu surette takyid etmek isteyenler en koyu mürtecidir. Öylelere karşı milletin yapacağı şey onları parçalamıştır..."⁹¹. Mustafa Kemal din hakkında ise, İslam Dininin mükemmel bir din olduğunu, bir dinin doğal olma-

⁸⁹ Aynı kitap, c.II, sh. 75-76.

⁹⁰ Aynı kitap, c.II, sh. 76-4, 99-11.

⁹¹ Aynı kitap, c.II, sh. 106-107.

sı için ilme, fenne, mantığa uygun olmasının gerektiğini, din bakımından herkesin eşit olduğunu açıklamıştır: “Bizim dinimiz en makul ve en tabii bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii olması için akla, fenne, ilme ve mantığa tetabuk etmesi lazımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen mutabıktır. İslam hayatı ictimaiyesinde hiç kimsenin bir sınıfı mahsus halinde muhafaza-i mevcudiyete hakkı yoktur. Kendilerinde böyle bir hak görenler ahkâm-ı diniyeye muvafık harekette bulunmuş olamazlar. Bizde ruhbanlık yoktur. Hepimiz müsaviyiz ve dinimizin ahkâmını mütesaviyen öğrenmeye mecburuz...”⁹².

Mustafa Kemal, böylece, dinin insan hayatındaki önemini belirtirken, dinin hükümlerinden çıkılmaması, yani, din ile devlet işlerinin ayrı konular olduğunu da ortaya koymaktadır. Aynı konuşmasında ilerde tatbikata koyacağı öğretim birliği esası ile kız ve erkek öğrencilerin bir arada okumasını da burada dile getirmiş ve irticanın bu konulara karışmasını önlemek istemiştir.

Mustafa Kemal, İzmir’de yaptığı konuşmalar ile çoğulcu demokrasi ve Cumhuriyet rejimine olan hislerini dile getirirken, halka da bu sistemin dışında bir başka sisteme ve irticaa sapmamaları yolunda telkinlerde bulunmakta ve böylece kamuoyunu aydınlatmak istemekteydi. Batı gezisi sırasında aydın din adamları onu desteklemişler ve Akhisar’daki kadı İsmail Hakkı, son günlerde fesatçıların din perdesi arkasında halifelik meselesini ortaya atmalarının ve böylece fesat tohumları saçmalarının milletce hoş karşılanmadığını açıklamıştır. Mustafa Kemal, bundan çok duygulanmış, her yerde olduğu gibi, burada da milletin egemenliğini koruma kararında olmasından dolayı duyduğu memnunluğu dile getirmiştir. Mustafa Kemal, 5 Şubat 1923’te Belediyede, Hoca İsmail Hakkı Efendi’nin nutkuna verdiği cevapta, İslam Dünyasının uğradığı zulüm ve sefaletin hiç şüphesiz pekçok sebebinin olduğunu, çok çalışmanın, tam bağımsızlık ve kayıtsız şartsız egemenlikten asla ödün verilmemesi gerektiğini söylemişti⁹³.

Gazi hazretleri, karlı bir gün, 7 Şubat 1923’te, öğle namazını, Balıkesir Paşa Cami’sinde cemaatle birlikte kıldı. Namazdan sonra, minbere çıkarak, İslam Dininin en mükemmel din olduğunu belirterek ve “Milletin istek ve arzuları, yalnız bir şahsın düşüncesinden değil, bütün millet evlatlarının isteklerinin ve emellerinin bir araya gelmesinden doğar. Benden ne

⁹² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, c.II, sh. 87-8.

⁹³ Aynı kitap, c.II, sh. 90.

öğrenmek, bana ne sormak istiyorsanız, çekinmeden sormanızı rica edirim...” diyerek, onlarla bütünleşmeyi bilmiştir⁹⁴.

Cumhuriyetin ilânından sonra, ne yazık ki, Vatan, Tanin, Tasvir-i Ef-kâr gazeteleri halifelik lehinde ve Cumhuriyet aleyhinde yazılar yazmaya başlamışlardı. Halife Abdülmecid’in beyanatları da siyasete çok yatkındı. Gerçi, Abdülmecid, 9 Kasım 1923’de Vatan Gazetesi’ne verdiği beyanatta, İslâm Dünyasının işleri ile uğraştığını, siyasetle ilişkisi ve ilgisi olmadığını ve İslâm Dünyasında şahsına karşı itiraz olursa, bu görevi bırakabileceğini belirtmiş ise de, daha sonra bu tutumunu devam ettirmemiştir. Abdülmecid, halife olduğu zaman 54 yaşındaydı. Halifeliği sırasında, göğsünde büyük Osmanlı kordonu, başında ise bir fes vardı.

Dünyevî iktidar nimetlerine alışık olan Osmanlı sülalesinin, halifeliği gene dünya imtiyazları için kullanacağı, saltanatın yeniden ihya edilmesi olanağı nedeni ile Türkiye Cumhuriyeti yönetimine karşı kuşku duyması ve fırsat beklemesi olağandı. Meclis de halife konusunda tedirgindi. Nitekim, Rauf Bey ve Kazım Karabekir Paşa gibi askerî liderlerin halifeye yaptıkları ziyaret Meclis tarafından hiç hoş karşılanmıyordu. Rauf Bey, daha önce belirttiğimiz gibi Mecliste Cumhuriyet taraftarı olduğunu belirtmiş ise de, samimi olarak buna taraftar değildi.

Halifenin şatafatlı hareketleri Meclis tarafından hoş karşılanmamaktaydı. Büyük Millet Meclisi, Ankara’dan yolladığı bir emirle, gösterişli selamlık törenini kaldırdı. Abdülmecid, Cuma Namazına sade bir saltanat arabası ile gitmeye mecbur kaldı. Ancak, İstanbul gazetelerinin bazıları halifeliğe dört elle sarılmış ve bunu siyâsî tartışma konusu yapmışlardı⁹⁵. Sözde, Halife yazı masasına oturup, Vatan Gazetesi’ne demec vermiş, kendisine İslâm Dünyasından binlerce mektup ve telgraf, heyet gelmiş, İslâm Dünyası istemedikçe kendisi de istifa etmeyecektir. Aynı gazete, 9 Kasım 1923’de, Hükümetin, hilâfetin görevini tesbit etmesinin gerektiğini de öne sürüyordu. Şimdiye kadar, bunun yapılmamasının özür kabul edilemeyeceği yollu bir de tehdit savuruyordu. Tanin Gazetesi ise, 10 Kasım 1923’de, Lütfi Fikri Bey’in “Halifeye Açık Mektub” adlı yazısını yayınlıyordu. Bu yazıda, halifenin istifası ile ilgili haberlerin millette üzüntü uyandırdığı, halifeye saldıranların İslâm ülkeleri yerine Türklerin olmasının doğru olmayan bir hareket olduğu açıklıyordu. Mustafa Kemal, Mecliste nutku-

⁹⁴ Aynı kitap, c.II, sh. 91-92.

⁹⁵ Aynı kitap, c.II, sh. 95-97.

nu okurken bunu şöyle cevaplamıştı: “Efendiler, yabancılar hilâfete saldırmıyorlardı. Fakat, Türk Milleti saldırıdan kurtulamıyordu. Hilâfete saldırılar, Müslüman milletler içinde Türkü çekemeyenler değildi. Fakat, Çanakkalede, Suriye’de, Irak’ta, İngiliz ve Fransız bayrakları altında Türklerle vuruşan Müslüman milletlerdi”. Görüldüğü üzere, Müslümanlar, Türkiye’de halife var diye, O’na saygı gösterip, Türkiye’ye yardımı düşünmemişlerdir⁹⁶.

Bahis konusu ettiğimiz halifelik ile ilgili yazılara, 11 Kasım 1923’te, Tanin’de “Şimdi de Hilâfet Meselesi” adlı yazı eklendi. Bu yazıda, hilâfet kalkarsa, Türkiye’nin İslâm Dünyası’nda önemi kalmayacağı, bunun milliyetçilik olmadığı savunulmaktaydı. Gazi hazretleri, buna verdiği cevapta, Cumhuriyetsiz olunamayacağını, halifelik ile Cumhuriyetin uzlaşamayacağını hatırlatmak zorunda kalmıştır.⁹⁷ Gazetelere beyanat veren Rauf Bey kendini savunarak, sözlerinin yanlış anlaşıldığını belirtmesine karşın, İsmet Paşa, Rauf Bey ve arkadaşlarının Helife’yi ziyaret konusunun, Halife sorununu olduğunu, hilâfetin Türkiye’yi sürüklediği felaketlerin büyüklüğüne değinip “Tarihin herhangi bir devrinde, bir halife kafasından bu memleketin mukadderatına karışma isteği geçirirse, o kafayı mutlaka koparacağız” diyerek gerekli gözdağını vermişti⁹⁸.

1923 Aralığında, Tanin, Tevhid-i Elkâr, İkdâm gazeteleri, Müslüman Dünyasının iki büyüğü olan Hintli Ağa Han ile Arap Emiri Ali’nin Başbakan İsmet Paşa’ya hitap eden mesajlarını yayınladılar. Bu mesaj, bir çeşit nümeyiş belgesiydi.

Bu mesaj yayınlanınca, Mustafa Kemal, derhal Millet Meclisini toplantıya çağırdı. Daha önce kısaca değindiğimiz üzere, Meclis’ten bu konuya büyük tepki geldi. Gizli olarak yapılan toplantıda, Gazi, kendisine yollanan Ağa Han’ın mektubunun Londra’dan postaya verilmesine karşın, mektubun eline geçmeden muhalefet yayın organlarında yayınladığını, bunun ise genç Cumhuriyetin düşmanlarının komplo hazırlığı içinde bulduklarını, sultan-halife koalisyonu havasına girip, eskiyi diriltmek istediklerini belirtti⁹⁹. Bu yazılar gerçekten de, 1 Kasım 1922 tarihli karara, yani saltanatın kaldırılması karar ve inkılâbına aykırı idi.

⁹⁶ Paul Gentizon, Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu, Ankara, 1983, sh. 53-55.

⁹⁷ Mustafa Kemal; Nutuk, c.2, sh. 559-560 (Dil Kurumu Yayını, Haz. Zeynep Korkmaz).

⁹⁸ Mustafa Kemal; Nutuk, II, zh. 561-562 (Haz. Zeynep Korkmaz) Ankara, basım tarihi yok.

⁹⁹ Mustafa Kemal; Nutuk, c.II, (Türk Dil Kurumu Yayını), sh. 569-570.

Bu sırada, Mustafa Kemal Paşa, 28 Kasım 1923'de Ankara'da bir rahatsızlık geçirmiş ve dinlenmek için İzmir'e gitmişti. 27 Aralık'tan itibaren de Hüseyin Cahit (Tanin Sahibi ve Yazı işleri Müdürü), Ahmed Cevdet (İkdam Gazetesi), Velid Bey (Tevhid-i Efkar) ve Hayri Muhiddin mahkemece yargılanmakta idiler.

1 Ocak 1924'de yapılan duruşmalarda, Velid Bey şimdiye kadar Cumhuriyeti savunduğunu, niyetlerinin memlekette huzuru sağlamak olduğunu, Türkiye'de halk idaresinin egemen bulunduğunu, Cumhuriyetin yalnızca bir kelime değişikliğinden ibaret olduğunu ileri sürdü. Ayrıca, Ağa Han'ın mektubunun yayınlanmasında da en ufak bir kötü niyetin olmadığını, bu yayının ehemmiyetsiz bir olaydan ileri geçemeyeceğini, Cumhuriyet konusunda gazeteci olan Ahmed Ağaoğlu ve Celâl ile tartışmalarda bulunulduğunu, kendisinin 2 Aralık 1923'de Cumhuriyeti öven bir yazıyı yayınladığını belirtir.

Velid Bey'e göre, o tarihlerde bütün İstanbul Basını Cumhuriyeti tenkit etmişti ve kendisi bunu şu şekilde dile getirmekteydi: Cumhuriyetin ilânı günlerinde İstanbul'daki matbuatın kaffesinde (hepsinde) şekl-i ilân hakkında az çok tenkidât (tenkitler) görülmüştür". Gene, Velid'in ifadesine göre, Vatan Gazetesi'nde Ahmed Emin Yalman Cumhuriyetin zararlarından şöyle söz etmiştir: "Birincisi devletin şeklini değiştiren mühim kararların bir iki saat içinde, pek mahdud münakaşaları müteakib ittihaz edilmiş olmasıdır. Halk Fırkası tebdil (değiştirme) tekliflerine Pazartesi günü saat ikiden sonra muttali olmuştur". Akşam Gazetesi'nden Necmeddin Sadak ise, Velid'in ifadesine karşı, 31 Ekim tarihli makalesinde şöyle demektedir: "Türlü türlü projeleri yapılarak, aylardan beri müzakere edilen ve bir türlü tatbik edilemeyen bu esaslar nasıl oldu da bir gece içinde kabul edildi? Fırkada bu usule muhalif mebuslar vardı. Onlar niçin muhalif idiler. Ve bir iki saat içinde icthatçıları, nasıl değiştirdiler". Velid Bey, daha sonra, kendi yazılarından örnekler vererek, kendisinin hep Cumhuriyet savunduğunu, Onun için çalıştığını ifade etmiştir. Sonuçta, gazete sahipleri ve başkanlarının savunması dinlenmiş ve 2 Ocak 1924'de beraatlerine karar verilmiştir¹⁰⁰. Bu arada, Tanin'de çıkan yazısından dolayı, yıkıcı emeller etrafında yasanın mutlak ve açık hükümleri ile yasaklamasına karşın yayın yaptığı için Lütfi Fikri Bey, beş yıl kürek cezasına çarptırılmış ise de¹⁰¹, 23 Şubat 1924'de cezası af edilmiş ve tahliye olmuştur¹⁰².

¹⁰⁰ Paul Gentizon, Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu, Ankara, 1983, sh. 53-57.

¹⁰¹ Tanin Gazetesi, İstanbul, 2 Kânûn-u Sâni 1925 (Ocak), No. 440, ve 3 Kânûn-u Sâni, 1924, Sayı. 441.

¹⁰² Tanin Gazetesi, İstanbul, 2 Kânûn-u Sâni 1924, sayı. 440.

Burada bazı İstanbul gazetelerinin Cumhuriyet konusunu ele alarak, halk arasında tutmayan eleştiri yapmalarının sebebi ne içindi?. Saltanat kalktığına göre, yeniden padişahlık kurulması ve karışıklık çıkartılmasını önlemek için bu tip eleştirilerin yapılmaması gerekli idi. Bu eleştiriler, eskiye duyulan özlemin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilerlemesine engel olan isteklerin yeniden hortlaması, yani, bu sistemin halifenin önderliğinde işleme korkusundan kaynaklanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun her döneminde böyle özlemciler, anayasal sistemlere karşı çıkmışlardı. I. Meşrutiyet (1876), II.Meşrutiyet (1908) ilânı ve devamında da, eski sisteme özlem duyanlar, padişah ve halifenin etrafında toplanmışlar, ilkinde I.Meşrutiyetin Rus Savaşı nedeni ile kalkmasına, ikincisinde de 31 Mart Vakası'na neden olmuşlardı. Ancak, şimdi karşılarında sert ve çetin bir ceviz vardı: Mustafa Kemal. Mustafa Kemal ve arkadaşları ve halkın iradesine dayalı Meclis milletin isteklerini yansıtmakta ve geriye hiçbir şekilde özlem duymamaktaydı. Bu birlik ve beraberliğe karşı, birkaç çatlak ses çıkacak, ama, bunların halk üzerinde bir etkisi olmayacak, üstelik, bunların bu tip hareketleri halifelüğün bir an önce kalkmasını da kolaylaştıracaktır.

İzmir'de dinlenmekte olan Mustafa Kemal'e, Halife Abdülmecit Efendi'nin Ankara'ya başkatibini göndererek bazı isteklerde bulunması üzerine, İsmet Paşa 22 Ocak 1924'de bunu iletince, Gazi hazretleri bu hususa çok kızmıştı. Başkatip İsmet Paşa'ya bir süredir gazetelerde halifelik ve halifenin şahsı hakkında kötü yayınların olduğunu, bunların kırıcı olduğunu açıklamıştı. İstanbul'a gelen heyetlerin Halife'ye uzak kalmaları ise, Halife tarafından üzüntü ile karşılanıyordu. Daha sonra, tahsisat konusuna değiniliyor, hilâfet hazinesinin kaldırılamayacağı, giderler için Cumhuriyet Bütçesinden yardımda bulunulacağı hakkında 15 Nisan 1923 tarihli Hükümet yazısının incelenmesi isteniyordu. Mustafa Kemal, aynı gün, İsmet Paşa'ya verdiği cevapta, halifelik makamının ve halifenin şahsı hakkındaki kötü anlayışların ve kötü yorumların, Halife'nin kendi tutumundan kaynaklandığını, Halife'nin padişahların izinden yürüdüğünü, Türkiye Cumhuriyeti'nin safsatalarla varlığını, bağımsızlığını tehlikeye bırakamayacağını, Halifenin din ve siyaset bakımından gerçekte bir mana ifade etmediğini, hilafet makamının ancak bir anı olarak önemli olduğunu vurgulamıştır. Halife'nin, Türkiye Cumhuriyeti görevlileri ve resmî heyetlerin kendisini görmesini arzu etmesinin Cumhuriyetin bağımsızlığına karşı açık bir tecavüz olduğunu, Halifenin geçimi için Türkiye Cumhurbaşkanı'nınki kadar bir gelirin yeterli olduğunu, amaç, şaşaalı yaşamak değil, geçim kaynağının temininden ibarettir diyerek, hilafetin hazinesinin olmadığını, eğer

böyle bir hazine ecdadından kalmış ise, bunun resmen ve açık olarak ifadesinin gerektiğini bildirmiştir. Bir süreden beri, Halife'nin Cuma günleri selamlık alayları yapması, temsilcilere emir göndererek ilişkilerde bulunması, yedeksubaylara kadar heyetleri kabul edip, yakınmaları dinlemesi Mustafa Kemal tarafından izlenmekte ve hoş karşılanmamaktaydı¹⁰³.

İzah olunduğu üzere, Halife, artık, din işlerinin dışında siyâsî işlerle de uğraşmaktadır. Bu hareketler ise, Mustafa Kemal'in hiç hoşuna gitmemektedir.

Gereksiz dış müdahaleler halifeliğin kaldırılması yolunda, Gazi'nin işini kolaylaştırdı. Önce bahsettiğimiz mektubun gazetelerde yayınlanması, Mecliste Halifeliğe karşı bir tepkinin uyanmasına neden olmuştu. Bu mektup, halifeliğin Türkiye'yi şeriata ve eskiye bağlayan bir zincir olduğunu ortaya koyuyordu. Halifeliğin kaldırılacağı haberi de, Cumhuriyetin tesis edilmiş olduğu gibi, yabancı bir dergide, Revue Des Deux Mondes'da daha önce yayınlanmıştı. Aslında, birkaç ay önce verilen demeçte, Gazi, Hükümet var iken Halifeliğe gerek olmadığını açık açık ortaya koymaktaydı.

Mustafa Kemal, bu düşüncelerinden sonra, Hükümete yeni direktifler vermişti. Halifenin oturacağı yerin, Hükümetin şimdiye kadar tesbit etmemesinin hata olduğunu, İstanbul'da milletin sırtından kazanılan paralarla yapılan saraylardaki eşyanın tesbiti yapılmadığından bu eşyaların yok olduğu, bu eşyaların çeşitli yerlere satıldığı yolunda söylentilerin duyulduğunu, Halife'nin saltanat hayalleri içinde uyutulduğunu ve Hükümetce ciddi tedbirler alınıp, kendisine bildirilmesini istemiştir.

Gazi hazretleri İzmir'de iyileşince, 15-20 Şubat 1924 arasında Harp Okullarını incelemek için askerî tatbikata gelmişti. Başbakan İsmet Paşa, Milli Savunma Bakanı Kâzım Özalp ve Mareşal Fevzi Çakmak da burada bulunuyorlardı. Gazi, burada dinî otoriteye dayanan Osmanlı ailesinin gücünün Halife'de kalmasının Cumhuriyet için sürekli bir tehlike olduğunu belirttikten sonra, Halifeliğin kaldırılmasını önerdi. Bu teklif hemen benimsendi.

Musafa Kemal, 21-22 Şubat 1924 gecesi, sessiz bir askerî törenle Ankara'ya hareket etti. İzmir'den ayrılacağı gece, Ali Fuat Cebesoy ile konuşmuş, O da "Halifeliğin kaldırılması ile Osmanlı Hanedanının Türki-

¹⁰³ Tanin Gazetesi, İstanbul, 21 Şubat 1924, Sayı. 493.

ye'den ihracı lâzımdır" demişti¹⁰⁴. Böylece, üç önemli şahıs İzmir'de Halifeliğin kaldırılması konusunda karara varmışlardı. Şimdi kararın tatbiki safhası kalıyordu.

Ankara'da, 27 Şubat 1924'ten itibaren bütçe konuşmaları başlamıştı. Mustafa Kemal, İzmir Milletvekili Şükrü Bey'in, Halife'ye verilecek tahsisat ile ilgili olarak "Halife hazretleri ve o sülalenin şerefli üyeleri" deyimlerine takılmış ve Cumhuriyet'te, yurttaşlar arasında fark olmadığına işaret etmişti. Yusuf Akçura ise "Bu bütçede, halifelige ödenek veren bölüm, bizim esaslarımıza, Cumhuriyeti'mizin temeline tamamen aykırıdır" demişti. Vasıf Çınar da, Halifeliğin kaldırılması gerektiğini savunmuştu. Ancak, bazı hocalar ve muhazakâr milletvekilleri, Halk Fırkasından istifa edip, muhalefete başladılar. Rauf Bey gibi reforma karşı olanlar Ankara'yı terk etti¹⁰⁵. Bazı milletvekilleri de Halifeliği, Mustafa Kemal'e teklif ettiler. Ama, O kabul etmedi. Kastamonu Milletvekili Halit Halifeliğin gene Meclisin manevi kişiliğinden kalmasını savundu.

Meclisteki konuşmalar, İstanbul'a aks etmekte gecikmedi. 29 Şubat tarihinde gazeteler, Halife'nin istifası yolunda rivayetleri yaymaya başlamışlardı. Tanin Gazetesi, hilâfetin kaldırılması ve buna benzer zorlayıcı islahatların uygulanması yolunda iki gündünberi Ankara'dan gelen telgraf haberlerine göre, Halife ve hilafet üyelerinin alacakları tedbirler hakkında hazırlıklar yaptığını öne sürmekteydi. Rivayete göre, Türkiye Cumhuriyeti hududları içinde artık yaşayamayacağını anlayan hilafetin erkek üyesi Avrupa'ya gitmek için gerekli tedbirleri almakla beraber, yol işleriyle ilgili pasaport edinme hazırlıklarına da başlamıştı. Ancak, yıkılan saltanatın kadın üyeleri Türkiye'yi terk etmek istememekteydiler. Bunlar, kocaları ya da babalarından kendilerine kalan malları ile Türkiye'de kalmayı düşünmekteydiler.

Hanedan üyelerinden bir kısmı Hükümetin kendilerine hudud dışına çıkmaları ile ilgili tebligde bulununcaya kadar beklemeyi, bir kısmı da hemen çıkmaların yerinde olacağını savunmaktaydılar. Halife ile başmabeyencisi iki buçuk saat bu konular üzerinde konuşmuşlar, ama, basına konuşulan konular hakkında bilgi vermemişlerdi¹⁰⁶.

¹⁰⁴ Mustafa Kemal, Nutuk, c.II, sh. 846-847, Naşit Hakkı Uluğ, Halifeliğin Sonu, İstanbul, 1973, sh. 153-154.

¹⁰⁵ Lord Kinross; Atatürk "Bir Milletten Yeniden Doğuşu", İstanbul, 1972, sh. 507.

¹⁰⁶ Naşit Hakkı Uluğ, Halifeliğin Sonu, sh. 158-159.

Hiç şüphesiz, gazetelerde, Halife'nin yurt dışına çıkacağı, bu yolda hazırlıklar yaptığı, istifa edeceği gibi söylentiler yer alsa da, bunlar henüz gerçekleşmemiş gazete haberlerinden öteye geçemiyordu. Ancak, bu havadisler Ankara Hükümeti'nin bu konuda karar vermesini kolaylaştırıyor ve Halife'nin zaten yurt dışına çıkmaya hazır olduğu havasını yaratıyordu. Üstelik, Halife'nin istifası gibi havadislerin gazetelerde yer alması, kamu oyununda olumsuz etki yaratma olanağına da sebep olacağından tedbir alınması şarttı. Bu yüzden Halk Fırkası ve Halifelik'in kaldırılmasını isteyenlerin çabuk hareket etmeleri, bir an önce karara varmaları gerekiyordu.

Bununla beraber, 29 Şubat günü, Halife'nin Başmabeyncisi Celâl Münif Efendi, Tanin Muhabirine istifa rivayetlerinin doğru olmadığını şöyle açıklıyordu. "—Halife hazretleri Büyük Millet Meclisi'nin mukarreratına (kararlarına) muntazırdır (hazırdır). Verilecek karara derhal mutavaat etmek (Boyun eğmek) fikrindedir. İstifa edecekleri hakkında devran eden şayiât (dolaşan söylentiler) asılsızdır. Katiyen böyle bir niyet ve tasavvurları yoktur". Merhum hanedan üyelerinden Süleyman Efendi'nin oğlu Abdülhalim ise son durum hakkında şunları söylemekteydi: "— Her milletin, her devletin kanunlarını mukaddes tanırım ve beni otuz senedenberi büyüten Türk Milleti'nin kanunlarını hürmet ve selamla karşılarım. Bu ana kadar gazetelerde okuduğum haberlerden başka birşey işitmedim. Hükümet-i Milliyenin ittihaz edeceği (alacağı) her türlü karara bila kaydı şart itaatten başka cevabım yoktur. Yalnız, ümit ederim ki, hanedan hukuku temin edilecektir. Ailemiz zengin değildir. Avrupa'da temeni mâişet hususunda (geçimini sağlama hususunda) birçok müşkilata maruz kalacakları muhakkaktır. Bunların medar-ı mâişetlerinin temin edileceğini kuvvetle ümid ediyorum"¹⁰⁷.

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının İstanbul Basını'nı anında izlediklerine dair şüphe yoktur. Artık, Halifelik'in ve Halifelik üyelerinin düşünceleri açık ve net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Halife, Büyük Millet Meclisi'nin kararını beklemektedir ve verilen karara uyacaktır. Ancak, bir olasılıkla, Halife'nin civarında konuşulan konu, Avrupa'da yaşantılarının zor olması noktasında toplanıp, birleşmektedir. Mustafa Kemal Paşa da bu konuda gerekli tedbirleri alacaktır.

Mustafa Kemal, 1 Mart 1920 günü, Meclis Kürsüsüne çıkarak, kısa bir nutukla, laikleşme alanında bir seri reform önerdi. Halifelik'in kaldı-

¹⁰⁷ Tanin Gazetesi, İstanbul, 29 Şubat 1924, No. 498.

rılması da bunların içinde yer alıyordu. 3 Mart 1924 günü, Şeriye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiyeyi Umumiye vekaletleri kaldırıldı. Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edildi. İsmet Paşa, Halifelik hakkında hükümetin görüşünü açıkladı. Kararın, millet için saadet vesilesi olacağını belirtti. Oylamadan sonra, halifelik kaldırıldı¹⁰⁸.

Mustafa Kemal, Ankara Garındaki Özel dairesinde, 4 Mart 1924'de İstanbul gazetelerinin başyazarlarına verdiği demeçte, Halifeliğin kaldırılması ile ilgili kararları, milletin son günlerde istediğini, gerçek bağımsızlığını elde etmiş olan bir milletten de başka birşey beklenemeyeceğini belirtti: "Son günlerde Meclisce ittihaz olunan mukarrerat millette tabii ve hakikî bir surette zaten arzu edilmekte olan hususatdır. Bunları fevkaled olarak telakkiye mahal yoktur. Hakiki halâs ve selâmete karar vermiş olan bir milletten de başka türlü temayül intizar edilemezdi..."¹⁰⁹.

Bu hareketin hemen arkasından Darülfünun (Üniversite) Divanı, Gazi Paşa'ya demokrasi ve Cumhuriyet maddelerinin korunması için bir telgraf çekti¹¹⁰. Mustafa Kemal Paşa, hilâfetin kaldırılması nedeniyle İslamad Müslümanları adına çekilen bir tebrik telgrafını aldığı gibi, kendisine, Kadınhanı, Çankırı, Araklı, Kars, Zulkadriye, Babaeski, Çal gibi şehirlerden de bu konuda tebrik telgrafları gelmiştir¹¹¹.

4 Mart 1924 gecesi, Abdülmecid'in halifeliğinin alındığına ait emir Ankara'dan İstanbul'a ulaştı. Geceyarısından sonra polis memurları, Dolmabahçe'yi sardılar. Halife ve yardımcılarını uyumakta idiler. Abdülmecid uyandırıldı ve polis müdürünün yanına getirildi. Dolmabahçe Sarayı'nın Kütüphanesi'nde, Hükümet temsilcisi, Halife'ye yasa hakkında bilgi verdi. Saat 5.00'de (Sabah) İsviçre'ye yola çıkması için hazırlıkta bulunmasını istedi. Abdülmecid durumun kendisine şok etkisi yapan sarsıntısından kurtulamamıştı. Ama, milletin iradesine boyun eğdi. Vali, O'na yol parası ve İsviçre'de yerleşmesi için onbeşin Türk Lirası verdi. Ayrıca, şahsî eşyalarını götürmek hakkına sahip olduğunu hatırlattı. Halife hizmetkârlarına veda etti. Askerî birlikler silahları ile Onu selamlarken, O, onlara "Allahaismarladık asker! Sizi Allaha emanet ediyorum" dedi. Tophane, Haliç, Ye-

¹⁰⁸ Tanin Gazetesi, İstanbul, 4 Mart 1924.

¹⁰⁹ Tanin Gazetesi, 4 Mart 1924, Naşit Hakkı Uluğ, Halifeliğin Sonu, İstanbul, 1973, sh. 158-176.

¹¹⁰ Tanin Gazetesi, İstanbul, 5 Mart 1924, No. 503, Söylev ve Demeçler, c.III, sh. 74.

¹¹¹ Tanin Gazetesi, İstanbul, 4 Mart 1924, No. 502.

dikule, Yeşilköy güzergahından konvoy Çatalca'ya vardı. İlk arabada eski Halife, birinci kadın sultan ve iki çocuğu bulunuyordu¹¹².

4 Mart 1924'de, Çatalca'ya oğlu Ömer Faruk Bey, eşleri ve beraberindekiler ile otomobille gelen Abdülmecid Efendi, buradaki İstasyonda Doğu Ekspresini beklemeye başladı. İstasyon'da Çatalca Valisi Celâl Bey'e gösterdiği iyi kabulden dolayı teşekkür de eden Abdülmecid, kendisine sunulan tavukla karnını doyurmuş, onaltı parça eşyasını özel vagona yerleştirmiş ve Tanin Muhabirine şu beyanatı vermişti:

“— Ne yapalım millet ve memleket yaşasın.”¹¹³

5 Mart 1924'de, Bulgar Hududuna gelmeden Cesir Mustafa İstasyonunda Abdülmecid Efendi Tanin Muhabirine şunları söylemiştir:

“— Bütün düşüncem milletin kararı karşısında ona mutavaat itmekle, talihin cilvelerine göğüs germekten ibarettir. Millete daima duacıyım ve şimdilik İsviçre'ye gidiyorum...” Yorgun olan Abdülmecid, sabahleyin Türkiye Hududunda uyanarak, asabiyeti geçmiş bir durumda yurt dışına çıkarıldı¹¹⁴.

Bu arada, İstanbul'dan henüz ayrılmamış olan hanedan üyeleri de eşyalarını satarak, pasaportlarını almaya başlamışlardı. Bunlar da kısım kısım yurt dışında çıkarılmışlardır¹¹⁵.

Halifeliğin kaldırılması ile Türkiye Cumhuriyeti, İnkılâplarından birini daha gerçekleştirmiş, egemenlik tamamen millette toplanmıştır.

Türkiye, şeriatı kaldırıp, yerine batı hukukunu koyabilen tek İslâm ülkesidir. Türkiye'den başka hiçbir İslâm ülkesi bunu başaramamıştır. Hukuk ile ilgili kanunların yapılış ve kabul edilmişlerine ilerde değineceğiz.

Halifeliğin kaldırıldığı tarihte, İslâm Dünyası'ndaki koyu taassubun derecesi de düşünülürse, bu inkılâbın önemi kendiliğinden ortaya çıkar. Nitekim, Halifelik ile ilgili tartışmalar sırasında Üniversite öğretim üyelerinden İzmir Milletvekili ve Adalet Bakanı Seyyit Bey bunu şöyle açıklamıştı:

¹¹² Tanin Gazetesi, İstanbul, 9 Mart 1924.

¹¹³ Paul Gentizon, Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu, Ankara, 1983, sh. 60-63.

¹¹⁴ Tanin Gazetesi, İstanbul, 5 Mart 1924, No. 503.

¹¹⁵ Tanin Gazetesi, İstanbul, 6 Mart 1924, No. 504.

“İslâm Tarihi’nde çok büyük bir devrim yapıyoruz. Belki de dünyada bundan daha büyük bir devrim yoktur. Yüreklere kuşku içindedirler. Hepimizin vicdanı ve aklı istiyor ki; sorun tam açıklığa kavuşsun. Dost ve düşman ne yaptığımızı görsün, bilinçli ya da bilinçsiz davranıp davranmadığımızı anlasın. Her şeyden önce şunu açıklayayım ki; Halifelik Sorunu bir din sorunu olmaktan çok bir dünya sorunudur. İnançla ilgili sorunlardan değildir, millete ait genel hukukla ilgili işlerdendir.”¹¹⁶ Görüldüğü üzere, Mecliste de Halifeliğin kaldırılmasının çok büyük bir olay olduğu, İslâm Tarihi’nde bunun benzeri bir olay olmadığı belirtilmiştir.

DİNİN DEVLET İŞLERİNDEN AYRILMASI:

Mustafa Kemal, 23 Şubat’ta İzmir’den Ankara’ya döndüğünde, derhal, ordunun politika ve dinden ayrılması yolundaki çalışmalarına başlamıştı. O İslâm Dininin yüzyıllardır politika aracı olarak kullanılmış olmasından dolayı tedirgindi. O, Cumhuriyet idaresinin tamamlanması için, askerlik işlerinin politikadan ayrılması gerekliliğine inanıyordu. 1 Mart 1924’te, meclisteki açış konuşmasında, Cumhuriyetin yurdun en ıssız köşesinde bile hararet ve heyecanla kabul edildiğini, basının Cumhuriyetin gelişmesinde önemli rol oynadığını, memleketin genel hayatında ordunun siyasetten uzaklaştırılması gerektiğini, Cumhuriyetin üzerinde durduğu noktalardan birinin de bu olduğuna değinmiştir¹¹⁷. Mustafa Kemal’in bu sözlerinin de etkisiyle, Siirt Milletvekili Halil Hulki ve elli yedi arkadaşı Şer’iye ve Evkâf Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâletinin kaldırılması konusundaki önergeyi, din ve ordunun politik akımlar içerisinde bulunmasının doğuracağı zararlı hususları belirterek Meclis’e sundular. 3 Mart 1924’de, yapılan oylama sonucunda, Genel Kurmay Başkanlığı (Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti) kaldırıldı ve Cumhurbaşkanı’nın vekili olarak sulhda ve savaşta Genelkurmay Başkanlığı’nın, Şer’iye Vekâleti yerine de Diyânet İşleri Başkanlığının kurulması kararı alındı.

Bunun üzerine, din ve askerlik okulları Eğitim Bakanlığına bağlandı. Din işleri de kişilerin elinden alınıp topluma mal edildi. Bu arada, Ekonomi Bakanlığı kaldırılıp, Ticaret ve Tarım Bakanlıkları kurulduğundan yeni kabine kurulması gerekmişti. İsmet Paşa, kurduğu kabineyi 6 Mart günü, Mustafa Kemal’e sundu, O da bunu tezkere ile Meclise sundu ve aynı gün 145 milletvekilinin onayı ile kabine kabul edildi. Yeni Hükümete

¹¹⁶ Tanin Gazetesi, İstanbul, 6 Mart 1924, No. 504 ve 7 Mart 1924, No. 505.

¹¹⁷ Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), Ankara, 1972, sh. 19.

şer'i mahkemelerin kaldırılması ile ortaya çıkan durumu düzenlemek için, normal mahkeme kuruluşlarını yeniden düzenleyen iki yasa tasarısı hazırladı. Mersin Milletvekili Besim Bey, bununla ilgili olarak yaptığı konuşmada, şerriye mahkemelerinin kaldırılması ile görevin öteki mahkemelere aktarıldığını, ikiliğin kaldırılmasının iyi olduğunu, ancak medenî haklarla ilgili kanunların da bir an önce çıkarılmasının gerektiğini açıkladı. Daha sonra medenî kanun da çıkarılacak, böylece bir açık daha kapatılmış olacaktır. Ancak, laiklik ile ilgili en önemli adım 1928 de devletin dininin olmadığı kararının alınması ile gerçekleşecektir.